

Bachelorproject 'Alternatieven voor *land deals*'

**rijksuniversiteit
 groningen**

**faculteit ruimtelijke
 wetenschappen**

20 januari 2014

Door: Paul Görts

Begeleiders: dr. P.C.J. Druiven en dr. P.D. Grootte

Inhoudsopgave

Samenvatting	3
Hoofdstuk 1 - Inleiding	
1.1 Aanleiding	3
1.2 Probleemstelling	3
1.3 Opbouw van de thesis	5
Hoofdstuk 2 - Theoretisch kader	5
Hoofdstuk 3 – Methodologie	10
Hoofdstuk 4 – Resultaten	
4.1 Case study	11
4.2 Alternatieve businessmodellen	14
4.3 Voedselsoevereiniteit	16
Hoofdstuk 5 – Conclusies	18
Literatuurlijst	20
Bijlagen	
1. Transcript interview Gemma Betsema (LANDac)	23
2. Transcript interview Ben White (ISS)	33

Samenvatting

Sinds de wereldvoedselprijzen crisis van 2007 is het aantal *land deals* flink toegenomen, die vooral in de media een negatief imago hebben gekregen, vanwege de negatieve gevolgen die ze hebben. Deze scriptie onderzoekt of de geboden alternatieven voor *land deals* en haar negatieve gevolgen in de praktijk kunnen werken. Hiervoor is literatuurstudie gedaan, een case study op basis van literatuur, en zijn interviews gehouden. De praktische werking van alternatieven blijkt sterk contextafhankelijk en niet altijd even duidelijk. Er zal meer onderzoek moeten worden gedaan naar specifieke cases van contractlandbouw met rijst, maïs en tarwe. De voedselsoevereiniteitsbeweging zal haar standpunt ten opzichte van handel moeten verduidelijken.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

De wereldvoedselprijzen crisis van 2007 maakte het voor voedsel importerende landen duidelijk dat hun leveringszekerheid niet gegarandeerd was. Als gevolg hierop is een enorme toename te zien in het aantal (trans)nationale *land deals*, met de bedoeling meer controle te krijgen over de levering van (onder andere) voedselproducten. De laatste jaren is er in wetenschappelijke kringen, media, en onder beleidsmakers veel discussie over de voor- en nadelen van dit verschijnsel en de wenselijkheid ervan. Voor deze *land deals* wordt in het publieke discours regelmatig de term *land grab* gebruikt, die een duidelijk negatieve connotatie heeft. Na het lezen van een vorige bachelorscriptie, die in ging op de vraag of de voedselzekerheid en landrechten van de lokale bevolking in Afrikaanse landen genoeg gewaarborgd zijn bij *land deals*, rees bij mij de vraag welke alternatieven er zijn voor de huidige vorm van *land deals*.

1.2 Probleemstelling

In de media en wetenschappelijke artikelen komen veel verschillende negatieve gevolgen van *land deals* in beeld. Welke oplossingsrichtingen zijn er om deze negatieve gevolgen te vermijden? Kunnen alternatieve businessmodellen een uitkomst bieden tegen onder andere het verlies van voedselzekerheid ten gevolge van *land deals*? Of kan voedselsoevereiniteit een alternatief vormen voor de huidige *land deals*? Het doel van deze scriptie is de kritische reflectie op geboden oplossingsrichtingen tegen de negatieve gevolgen van de huidige *land deals*. De negatieve gevolgen waar naar gekeken zal worden zijn landonteigening, een verlies van voedselzekerheid, het niet nakomen van afspraken door verschillende actoren, en het gebrek aan medezeggenschap in beslissingsprocessen van de lokale bevolking.

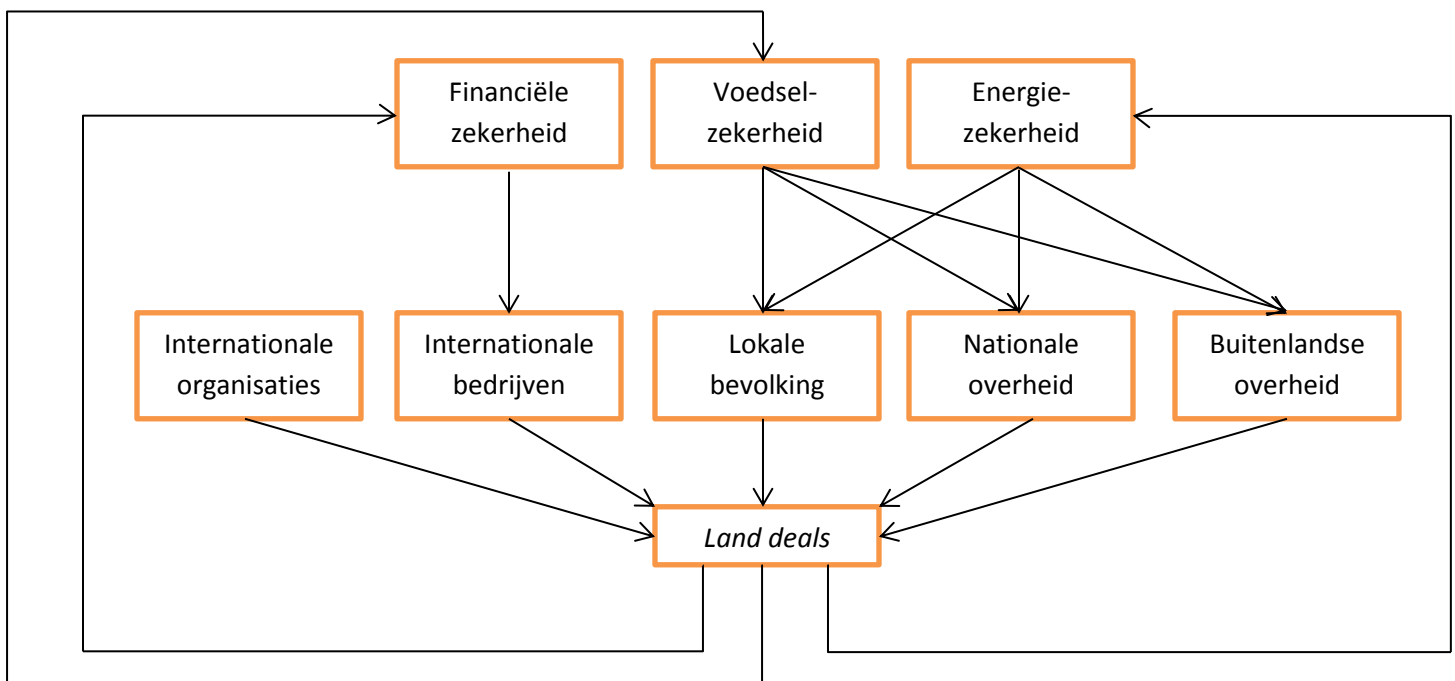
Hoofdvraag:

- Kunnen alternatieven voor *land deals* en haar negatieve gevolgen in de praktijk werken?

Deelvragen:

- Kunnen alternatieve businessmodellen een uitkomst bieden tegen de negatieve gevolgen van *land deals*?
- Kan voedselsoevereiniteit een alternatief vormen voor de huidige *land deals*?

In figuur 1 is te zien hoe het fenomeen *land deals*, de verschillende betrokken actoren en hun beweegredenen met elkaar samen hangen. Hier zal in het theoretisch kader verder op worden ingegaan.

Figuur 1. Conceptueel model van *land deals*, de betrokken actoren en achterliggende redenen. Bron: Eigen bewerking.

Definities

Land deal – Een *land deal* betreft de verkoop of langdurige pacht van niet-particuliere grond aan binnen- en buitenlandse bedrijven en overheden voor de productie van voedsel, olie of biobrandstoffen, dan wel gebruik voor mijnbouw, bosbouw of toerisme (Borras et. al. 2011; Hall, R. 2011).

Voedselzekerheid – “Voedselzekerheid bestaat wanneer iedereen altijd toegang heeft tot voldoende, veilig en voedzaam voedsel om een gezond en actief leven te lijden” (World Food

Summit, 1996).

Energiezekerheid – Energiezekerheid is de ononderbroken beschikbaarheid van energiebronnen tegen een betaalbare prijs (International Energy Agency, 2013).

1.3 Opbouw van de thesis

Eerst wordt een theoretische achtergrond geschetst aan de hand van de crises van de afgelopen jaren, wordt ingegaan op de relatie tussen *land deals* en voedselzekerheid, en wordt nagegaan wat er tot nog toe gedaan wordt om negatieve gevolgen te beperken. Daarna volgen definities en wordt de methodologie beschreven.

De resultaten zijn het volgende onderdeel, bestaande uit een case study en alternatieven voor de huidige *land deals*. De case study over een *land grab* in Indonesië dient als voorbeeld om de theoretische concepten in de praktijk te zien. De alternatieven voor de manier waarop *land deals* op dit moment plaats vinden worden vervolgens behandeld, die onder te verdelen zijn in voedselsoevereiniteit en alternatieve business modellen. Wat volgt is een conclusie met antwoorden op de hoofd- en deelvragen. In de bijlagen zijn de transcripten van de twee gehouden interviews terug te vinden.

2. Theoretisch kader

De term *land grab* werd in 1867 geïntroduceerd door de vertalers van Karl Marx' werk *Das Kapital* om *land deals* te beschrijven die de Engelse overheid maakte met lokale elites. Hierbij werden kleine boeren van hun land gedreven, doordat de overheid claimde dat het land waarop zij leefden staatsbezit was, en er hekken omheen plaatste (The Land, 2012). De term *land grab* zelf is controversieel, aangezien het impliceert dat er tegen de wet in stukken grond worden gestolen, maar dit is vaak niet het geval. Integendeel *land deals* geschieden meestal volgens de wet geschieden en zijn dan ook niet illegaal.

In deze scriptie zal wisselend gebruik gemaakt worden van de termen *land deal* en *land grab*, die in feite wederzijds vervangbaar zijn, met als verschil dat de laatstgenoemde een negatieve connotatie heeft, waar de eerste dat niet heeft. In delen van de tekst waar de negatieve aspecten van *land deals* worden beschreven kan er naar gerefereerd worden als *land grab*. In figuur 1 is in een schematische weergave te zien hoe het fenomeen *land deals*, de verschillende betrokken actoren en hun beweegredenen met elkaar samen hangen. Deze worden hieronder in meer detail besproken.

Actoren

Meestal worden de *land deals* gedreven door transnationale bedrijven, hoewel soms ook buitenlandse overheden erbij betrokken zijn. Vrijwel altijd wordt er al dan niet heimelijk samengewerkt met nationale overheden van doellanden. In sommige gevallen zijn nationale overheden zelfs actief op zoek naar investeerders omdat ze hopen op die manier onder andere meer werkgelegenheid, een hogere voedselproductie, verbeterde infrastructuur, betere basisvoorzieningen en meer exportmogelijkheden te verkrijgen (Borras & Franco, 2010). Daarnaast komen *land deals* ook binnen een land voor, zonder dat buitenlandse actoren erbij

betrokken zijn. De lokale bevolking is betrokken bij *land deals*, omdat ook zij de effecten ervan ondervinden op hun voedsel- en energiezekerheid. Verschillende internationale organisaties zijn bij *land deals* betrokken, omdat zij het al dan niet eens zijn met de manier waarop *land deals* op dit moment geschieden, en proberen dit te beïnvloeden.

Redenen

Er zijn verschillende redenen dat *land deals* plaats vinden, waarbij de motivatie kan worden opgedeeld in drie hoofdredenen, namelijk de drang naar voedselzekerheid, energiezekerheid en financieel gewin (Borras & Franco, 2010; GRAIN, 2008). Deze hoofdredenen zijn geïntensiveerd als gevolg van verschillende mondiale crises, namelijk de sinds 2000 almaar stijgende olieprijs, de wereldvoedselprijzen crisis van 2007, de financiële crisis van 2008 en de daarop volgende wereldwijde recessie die tot op heden voortduurt (Hall, 2011; GRAIN, 2008). De samenkomst van deze crises heeft namelijk geleid tot een prijsstijging van stukken land en wel op de volgende manier. De stijgende olieprijs en afhankelijkheid van instabiele leveranciers zijn redenen dat onder andere EU-landen en de VS op zoek gingen naar alternatieve brandstoffen, waaronder biobrandstoffen. Voor de productie van deze biobrandstoffen worden vaak stukken grond in het buitenland gekocht of gehuurd, wat de vraag naar en prijs van stukken grond doet toenemen. De wereldvoedselcrisis en de daarmee gepaard gaande hoge en sterk schommelende voedselprijzen leidde er toe dat veel voedsel importerende landen op zoek gingen naar mogelijkheden om minder afhankelijk te worden van de wereldmarkt en hun voedselzekerheid te vergroten (Deininger & Byerlee, 2011). Een oplossing hiervoor is om controle te krijgen over stukken grond in het buitenland, waarmee voedsel wordt geproduceerd voor de thuismarkt. Ook deze trend leidde tot een stijging in de vraag naar stukken grond en de prijs ervan.

Dit maakte grond ook tot een aantrekkelijke investering voor de financiële markten, vanwege de mogelijk grote winsten die ermee behaald kunnen worden. In sommige gevallen worden stukken grond dus niet opgekocht met de intentie om het daadwerkelijk in productie te nemen, maar gaat het om speculatie waarbij met het oog op de stijgende grondprijzen beoogd wordt winst te behalen door de grond later door te verkopen.

Dynamieken

Er bestaan verschillende dynamieken tussen *land grabbers* en doelwitlanden, waarbij de dynamiek tussen ontwikkelde landen als *land grabbers* en ontwikkelingslanden als doelwitlanden niet verrassend is met het oog op de *land grabs* die al tijdens de tijd van het imperialisme en kolonialisme zich voordeden (Borras et. al., 2011; Leahy, 2009 in Hall, 2011). Daarnaast is een dynamiek ontstaan waarbij rijkere ontwikkelingslanden armere ontwikkelingslanden als doelwit voor *land deals* gebruiken. Verrassend is dat er een enkele keer zelfs sprake van een dynamiek waarbij een minder ontwikkeld, doch rijk land *land deals* sluit in een hoogontwikkeld land, bijvoorbeeld in het geval van Qatarese en Emiratische bedrijven in Australië (GRAIN, 2008).

Connectie *land deals* en voedselzekerheid

De connectie tussen *land deals* en voedselzekerheid is tweeledig. Enerzijds hebben *land deals* plaats als gevolg van de wereldvoedselprijzen crisis van 2007, die duidelijk blootlegde dat de

voedselzekerheid van voedsel importerende landen niet gegarandeerd is. *Land deals* zijn een reactie op de afgenomen voedselzekerheid van voedsel importerende landen en worden door hen gebruikt als middel om de voedselvoorziening voor hun bevolking zeker te stellen door controle te krijgen over stukken grond in het buitenland (Cotula et al., 2011). Anderzijds kunnen *land deals* een reden zijn dat de voedselzekerheid van de lokale bevolking negatief wordt beïnvloed, wanneer ze de toegang tot stukken grond verliezen (Cotula et al., 2011).

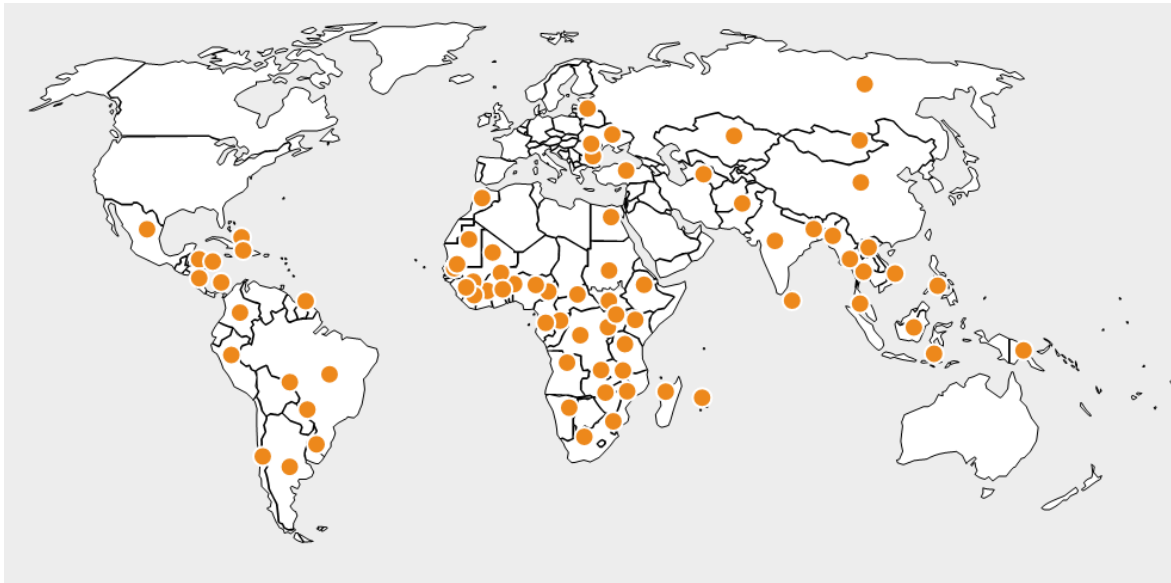
Olivier de Schutter, de speciale rapporteur van de Verenigde Naties over het recht op voedsel, waarschuwde voor de mogelijk verwoestende impact die *land grab* kan hebben op de voedselzekerheid van de armste mensen op de wereld, die voor hen vaak al zeer onzeker is. In een interview met Deutsche Welle zei hij hierover: *“The countries targeted by these deals, particularly in sub-Saharan Africa where labor is relatively cheap and where land is considered plentiful, will be potentially increasingly dependent on international markets to achieve food security. So they will produce more food, but this food will be exported. This is one of the things we saw during the global food crisis of 2007/2008. Countries that are the least self-sufficient and most dependent on international markets have been most severely affected by increasingly volatile prices”* (De Schutter, 2009, geciteerd in Borras & Franco, 2010, p. 5).

Cijfers

Holden & Pagel (2013) en Zoomers (2013b) geven een overzicht van de schattingen die tot nog toe zijn gedaan naar de totale hoeveelheid grond die gebruikt wordt voor *land deals*:

- Von Braun en Meinzen-Dick (2009) van het International Food Policy Research Institute noemen 15 tot 20 miljoen hectares landbouwgrond in ontwikkelingslanden tussen medio-2005 en 2009.
- The Land Matrix Global Observatory (2013) noemt tussen 2000 en eind november 2013 een totaal van 33,119,986 hectare afgeronde transnationale deals, 14,615,129 hectare voorgenomen transnationale deals en 6,796,577 hectare gefaalde deals.
- Deininger et. al. van de World Bank (2011, in Holden & Pagel, 2013) noemen 57 miljoen hectare wereldwijd.
- Friis & Reenberg (2012, in Holden & Pagel, 2013) noemen 51 tot 63 miljoen hectare in Afrika alleen al.
- GRAIN (2012) noemt 35 miljoen hectare, waarvan 10 miljoen hectare in meer ontwikkelde landen als Australië, Nieuw-Zeeland, Polen, Rusland, Oekraïne en Roemenië en 25 miljoen in ontwikkelingslanden.
- Oxfam/Novib (2013, in Zoomers 2013b) schatte een totaal areaal van maar liefst 227 miljoen hectare in alle ontwikkelingslanden samen. Het grootste deel van dit land zou worden gebruikt voor de productie van voedsel (37%) of biobrandstoffen (35%).
- Inmiddels zijn er ook schattingen die uitgaan van een totaal areaal van ongeveer 200 miljoen hectare.

Er is duidelijk geen overeenstemming in de schattingen over het totale aantal hectare land dat verhandeld is in *land deals*. De beschikbare data is vaak afkomstig uit de media en databases van de doellanden, waarbij data vaak ook ontbreekt of onvolledig is. Hoewel het precieze aantal hectare moeilijk te achterhalen valt, is het duidelijk dat er grote stukken grond worden verhandeld in grote delen van de wereld, met name de ontwikkelingslanden. Figuur 2, gebaseerd op informatie van de Land Matrix Global Observatory, laat zien in welke landen bevestigd is dat *land deals* zijn voltooid. Het is duidelijk te zien dat de *land deals* een wereldwijd verschijnsel zijn.

Figuur 2. Landen waarin *land deals* zijn voltooid. Bron: Land Matrix Global Observatory.

<http://www.landmatrix.org/get-the-idea/global-map-investments/>

Discoursen

Er bestaan grofweg twee grote discoursen in het debat rond *land deals*. De eerste betreft een kapitalistische blik op landbouwontwikkeling, die wordt voorgestaan door FAO, IFAD, IFPRI, UNCTAD en de World Bank, waarbij er vanuit wordt gegaan dat de beste oplossing voor armoede in rurale gebieden grootschalige investeringen in de landbouw zijn. In hun visie is het mogelijk om een win-win situatie te creëren waarbij alle actoren profiteren, doordat de investeringen voor extra werkgelegenheid, hogere voedselproductie, verbeterde infrastructuur en meer exportmogelijkheden zouden zorgen (Borras & Franco, 2010).

Aan de andere kant staan kritische NGO's als GRAIN, grote landbouworganisaties als Via Campesina, wetenschappers als Tania Murray Li, TNI, LDPI, en de speciale rapporteur van de Verenigde Naties over het recht op voedsel Olivier de Schutter. De critici wijzen erop dat er veel landonteigening plaats vindt, waarbij lokale bewoners van hun land worden verjaagd, omdat de stukken grond die zij via gewoonterecht bezitten als 'publiek', 'marginaal' of 'leeg' land wordt

gezien door hun overheden en door buitenlandse overheden en bedrijven. Degenen die aan deze kant van het debat staan gebruiken dan ook vaak de term *land grab* in plaats van *land deal*. Daarnaast zijn er veel verschillende meningen die ergens tussen de twee grote discoursen vallen. Zoals Borrás en Franco (2010) aantonen bestaat er tussen actoren op alle verschillende schaalniveaus tweespalt over de wenselijkheid van *land deals*, zelfs tussen actoren die binnen dezelfde *civil society* groepen vallen, zoals in het geval van de twee grote boerenorganisaties Via Campesina en IFAP.

FAO, IFAD, IFPRI, UNCTAD en de World Bank die allen een kapitalistische blik op landbouwontwikkeling hebben onderkennen de problemen die geassocieerd worden met *land deals*, waaronder korte termijn speculatie, geen medezeggenschap van grondgebruikers in het beslissingsproces, corruptie, milieuschade, gewelddadige conflicten over landrechten, verminderde voedselzekerheid en het niet nakomen van afspraken over werkgelegenheid, voorzieningen en compensatie. Volgens hen zijn landbouwinvesteringen nodig omdat ze zorgen voor werkgelegenheid, stijgende inkomens, stijgende voedselproductie, toegang tot nieuwe technologie, verbeterde infrastructuur, betere basisvoorzieningen en exportmogelijkheden (Borrás & Franco, 2010). Ze noemen voor verschillende actoren voordelen bij investeringen, namelijk voedsel- en energiezekerheid voor grondstofarme landen, landbouwinvesteringen voor grondstofrijke doelwitlanden, en financiële winst voor investeerders. Hiervoor zijn volgens hen wel twee dingen nodig, namelijk een stabiel investeringsklimaat met duidelijk gedefinieerde landrechten, en een *code of conduct*, oftewel een gedragscode waarbij alle stakeholders zich committeren aan een set van principes, waardoor een win-win situatie zou kunnen worden gecreëerd voor alle stakeholders. Deze set van principes bestaat uit (IFPRI, in Borrás & Franco, 2010):

1. Transparantie in onderhandelingen, wat betekent dat bestaande landeigenaren moeten worden betrokken bij onderhandelingen over *land deals*
2. Respect voor bestaande rechten. Mensen wier land wordt onteigend moeten voldoende worden gecompenseerd
3. Delen van voordelen. Lokale gemeenschappen moet ook voordeel ondervinden van investeringen. Er moeten duidelijke maatregelen komen voor als toegezegde investeringen of compensatie niet worden nageleefd.
4. Het milieu moet zoveel mogelijk worden beschermd, door aan *environmental impact assessments* te doen.

5. Naleving van nationaal beleid. Dat wil zeggen dat wanneer de nationale voedselzekerheid risico loopt dan heeft de binnenlandse voedselzekerheid prioriteit. Buitenlandse investeerders zouden niet mogen exporteren gedurende een nationale voedselcrisis.

Zo bezien lijkt een *code of conduct* een goede oplossing te bieden voor bestaande problemen en te leiden tot een win-win situatie voor alle stakeholders. Er zijn echter nogal wat problemen met deze oplossing. Ten eerste wordt er aangenomen dat er stukken 'lege' grond bestaan, die kunnen worden in veranderd in productieve stukken grond. Hierbij wordt voorbijgegaan aan het feit dat de stukken land, die door nationale overheden als 'leeg' worden bestempeld, vaak wel degelijk worden bewoond. De lokale bevolking bezit de stukken grond op basis van gewoonrecht, maar dat recht wordt ofwel officieel juridisch niet erkend of heeft in de praktijk geen waarde (Cotula et al., 2009; Lamonge, 2012). Het gevolg is dat lokale bewoners worden onteigend onder het mom van het transformeren van 'leeg' land in productieve stukken grond. Ten tweede wordt er vanuit gegaan dat het risico op landonteigening teniet wordt gedaan door het vastleggen van landrechten. Het vastleggen hiervan betekent echter niet dat de rechten ook daadwerkelijk worden gerespecteerd. Cotula en Vermeulen hebben op basis van voorbeelden in Afrika aangetoond dat duidelijk gedefinieerde landrechten nodig zijn, maar geen garantie tegen landonteigening betekenen (Borras & Franco, 2010). Ten derde leiden transparante transacties niet per definitie tot minder negatieve gevolgen. Transparantie is namelijk iets anders dan het aflegging van verantwoording ten opzichte van armere stakeholders. Bovendien zijn armere stakeholders vaak ondervertegenwoordigd. Het vierde en wellicht grootste probleem met een *code of conduct* is het feit dat de gedragscodes vrijwillig zijn. Dit betekent dat als een gedragscode geschonden wordt de overtreder niet verantwoordelijk kan worden gehouden. Omdat een gedragscode niet afgedwongen kan worden, kan nooit de hele sector gedwongen worden zich er aan te houden en zullen er altijd investeerders zijn die zich er niet aan houden (Zoomers 2013a). Hoewel een *code of conduct* op papier er ideaal uit ziet, zal het in de praktijk dus weinig voorstellen.

De negatieve gevolgen waar naar gekeken zal worden zijn landonteigening, een verlies van voedselzekerheid, het niet nakomen van afspraken door verschillende actoren, en het gebrek aan medezeggenschap in beslissingsprocessen van de lokale bevolking. Landonteigening wordt hier bedoeld in de zin van het verliezen van toegang tot grond die de lokale bevolking via gewoonrecht bezit, maar die geclaimd wordt door overheden als zijnde 'lege' grond.

3. Methodologie

Er is zowel primaire als secundaire data verzameld. Eerst is een literatuurstudie gedaan naar de belangrijkste literatuur over *land deals*, waarin de verschillende discoursen naar voren komen over de mogelijke oplossingsrichtingen voor de negatieve gevolgen van *land deals*.

De keuze voor literatuurstudie is gemaakt, omdat op die manier een kritische reflectie kan worden gegeven op de huidige oplossingsrichtingen. Daarnaast is er op basis van bestaande literatuur een case study gedaan naar een specifieke *land grab* in Indonesië om een voorbeeld te geven van hoe een *land grab* in de praktijk uitwerkt.

Ook zijn er interviews gehouden met twee experts op het gebied van *land deals* om de hoofd- en deelvragen te beantwoorden. Het eerste interview werd gehouden met Gemma Betsema, werkzaam bij de Universiteit Utrecht en tevens coördinator bij de IS Academy LANDac, een organisatie die Forums organiseert met zowel Nederlandse als buitenlandse universiteiten, *civil society* organisaties, het Ministerie van Buitenlandse Zaken en stakeholders uit de privésector, over ontwikkeling en *land issues*, waaronder ook *land grab* valt. Het tweede interview werd gehouden met Professor Ben White van het International Institute of Social Studies aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, die jaren onderzoek heeft gedaan naar *land deals*.

4. Resultaten

4.1 Case study

Om een beter beeld te krijgen hoe een *land grab* in de praktijk uitwerkt is een case study op basis van literatuur gedaan over een *land deal* in Merauke, Papua, Indonesië. De Merauke Integrated Food and Energy Estate – MIFEE – was een ambitieus plan voor landbouwontwikkeling, waarbij 1,28 miljoen hectare land zou worden gebruikt voor de productie van zowel voedsel als biobrandstof. Het plan was een reactie op de voedselprijzen crisis van 2007-2008 en de stijgende brandstofprijzen (awasMIFEE, 2012), waardoor de voedselzekerheid en energiezekerheid van Indonesië werden bedreigd. Indonesië is de tweede grootste rijstimporteur ter wereld en erg gevoelig voor voedseltekorten en schommelingen van voedselprijzen.

Bij het originele idee werd voorspeld dat er 1,95 miljoen ton rijst, 2,02 miljoen ton maïs, 167.000 ton sojabonen en vlees van 64.000 koeien zou worden geproduceerd. Ook palmolie en suikerriet zouden onderdeel worden van MIFEE met 20% en 30% respectievelijk van de totale hoeveelheid land. Om dit te verwezenlijken werden investeerders uit zowel het binnenland als het buitenland aangetrokken. De meeste bedrijven die betrokken zijn bij MIFEE zijn in handen van de Indonesische elite, maar er zijn ook grote Zuid-Koreaanse en Australische bedrijven bij betrokken (awasMIFEE, 2012). Figuur 3 laat de locatie zien van de case study in de Indonesische provincie Papua, alsmede de landen van herkomst van de betrokken bedrijven, waaraan wordt gerefereerd als *land grabbers*.

Locatie van case study en herkomst van land grabbers

Legenda

- Merauke, locatie van case study
- Papua
- Land van herkomst van land grabbers

Bron: Eigen bewerking

Figuur 3: Locatie van case study en herkomst van *land grabbers*. Bron: Eigen bewerking.

Het ironische is dat een van de doelen van MIFEE was de nationale voedselzekerheid te

verzekeren en weer zelfvoorzienend te worden (awasMIFEE, 2013c), maar dat het project zelf leidt tot een afname van de voedselzekerheid van de inheemse bevolking in het gebied rond Merauke. De inheemse bevolking eet zelf geen rijst, maar sago dat wordt gewonnen uit palmbomen. De bossen worden bovendien gebruikt om te jagen en te vissen. MIFEE zorgt echter voor ontbossing, waardoor het nu anders dan voorheen niet een uur, maar twee hele dagen duurt voordat een jager zijn eten vangt. Sommigen hadden het geluk dat ze voor de bedrijven konden gaan werken, maar de meesten leggen het af tegen migranten die beter opgeleid zijn voor de banen. Maar zelfs als ze werk vinden bij de bedrijven is hun dagelijks salaris net voldoende om voor een dag eten te kopen voor een gezin (awasMIFEE, 2013a).

De inheemse bevolking heeft als gemeenschap recht over hun grond op basis van gewoonterecht, dat *adat* wordt genoemd. Hoewel deze landrechten worden erkend in de Indonesische grondwet van 1945 en de 'Basic Agrarian Law', zijn de artikelen in deze wetten dusdanig ambigu dat ze op verschillende manieren kunnen worden geïnterpreteerd.

De Basic Agrarian Law zegt het volgende over *adat*:

"Agrarian law which applied to the land, water and outer space is Adat law, as long as it does not contradict the national and state interest which is based on the unity of the state".

(Lamonge, 2012). Dit biedt met andere woorden ruimte aan de overheid om *adat* te overstemmen wanneer haar dat uitkomt, bijvoorbeeld wanneer ze nieuwe economische ontwikkelingsprojecten wilt starten.

Ben White noemde in het interview dat er zelfs wetten zijn die rechtstreeks tegen *adat* ingaan, zoals de agrarische wet uit 1870, waarin staat dat alle grond die als bos werd geregistreerd eigendom van de staat is. Op zeventig procent van de totale grond in Indonesië is gewoonterecht van toepassing, maar wordt ondertussen geclaimd door het Indonesische Ministerie van Bosbouw. Dit betekent dat bedrijven in de praktijk de lokale bevolking niet hoeven te raadplegen om een *land deal* van de grond te krijgen. In de woorden van Ben White: *"I don't even need to talk to the local people, because formally speaking they're not the owners of the land. [...] A deal is made with the government, that is the Ministry, then with the local government, which marks the land which is leased to a company for thirty or fifty years. Then the company has to come in and bulldoze the houses of the local people. They need the security apparatus of the state to do it, that is the police and the army."*

Om de lokale bevolking toch tegemoet te komen doen bedrijven soms beloftes voor compensatie in de vorm van geld of faciliteiten als scholen, ziekenhuizen, kerken, nieuwe huizen, wegen en elektriciteitsvoorzieningen. In het geval van MIFEE zijn die beloftes echter maar zelden ingewilligd (awasMIFEE, 2013b; Lamonge, 2012).

De case study laat een aantal negatieve gevolgen van een *land deal* zien, namelijk:

- Verminderde voedselzekerheid voor de lokale bevolking als gevolg van ontbossing
- Landonteigening in de zin dat ondanks dat de landrechten van de lokale bevolking in wetten zijn vastgelegd, hun grond wordt geclaimd door de nationale overheid en verhuurd aan investeerders.
- Geen medezeggenschap van de lokale bevolking in beslissingsprocessen
- Het niet nakomen van toegezegde beloftes door (inter)nationale bedrijven

4.2 Alternatieve businessmodellen

Er zijn verschillende alternatieve businessmodellen voor landbouwontwikkeling denkbaar waarbij er geen sprake is van de verkoop of verhuur van stukken grond. Vanwege de beperkte hoeveelheid ruimte in deze scriptie wordt alleen naar contractlandbouw gekeken.

Contractlandbouw is een directe samenwerkingsvorm tussen boeren en een bedrijf, waarbij boeren een van te voren gespecificeerde hoeveelheid producten leveren en het bedrijf van te voren inputs levert zoals kapitaal, zaden of technisch advies en een vooraf vastgestelde hoeveelheid producten afneemt.

Er is wisselend bewijs dat kleinschalige boeren profiteren van contractlandbouw (Cotula et al., 2010; Guo et al, 2007, in Vermeulen & Cotula, 2010; Li, 2011).

Eenzijds kan het ervoor zorgen dat kleine boeren toegang krijgen tot nieuwe exportmarkten zoals in het geval van kleine Oegandese suikerrietboeren die gemiddeld slechts 4 hectare land bezitten en contracten hebben met Kinyara Sugar Company. Het bedrijf verplicht zich tot de afname van een bepaalde hoeveelheid suikerriet en zorgt dat boeren binnen twee weken na levering worden betaald. Dit zorgt voor zekerheid over toegang tot de markt en meer inkomenszekerheid voor de boeren. Ook leent het bedrijf stukken grond aan landloze boeren om hun producten op te verbouwen, zodat ook landloze boeren de mogelijkheid hebben toe te treden tot contractlandbouw. In dit geval wordt gemiddeld 15% van de grond gebruikt voor verbouw van voedselproducten, deels voor eigen consumptie, wat betekent dat voedselzekerheid van voormalig landloze boeren kan toenemen. Het uitlenen van grond aan landloze boeren is uitzonderlijk in contractlandbouw, want meestal kunnen alleen boeren die land bezitten profiteren van deze landbouwontwikkeling, omdat bedrijven van hen verlangen dat ze hun land als input geven als tegenhanger van de inputs van het bedrijf. Hierdoor kunnen landloze mensen meestal niet profiteren van contractlandbouw (Baumann 2000, in Cotula & Leonard, 2010; Freguin-Gresh et al., 2012). Kinyara Sugar Company is de enige afnemer voor de suikerboeren in de regio, wat potentieel de onderhandelingspositie van kleine boeren negatief kan beïnvloeden. Maar de kleine boeren hebben zich in dit geval weten te verenigen in een groot samenwerkingsverband, waardoor ze als collectief invloed kunnen uitoefenen op beslissingsprocessen van het bedrijf.

Anderzijds toonden Freguin-Gresh et al. (2012) echter aan dat in Zuid-Afrika degenen die aan contractlandbouw doen meestal grootschalige commerciële boeren zijn of middelgrote boeren die hebben geprofiteerd van publieke steunprogramma's en/of politieke connecties. In hun onderzoek ondervinden kleinschalige boeren veel toetredingsbarrières tot contractlandbouw, omdat bedrijven eisen stellen aan de minimale hoeveelheid grond die boeren moeten bezitten, hun kennisniveau en de kwaliteit van hun irrigatiesystemen voordat ze in aanmerking komen voor een contract. Hierdoor kunnen kleinschalige boeren niet profiteren van meer markttoegang of inkomenszekerheid, laat staan landloze boeren.

Afhankelijk van de precieze voorwaarden in de contracten, kan contractlandbouw een middel zijn om boeren te steunen en hun markttoegang te vergroten, of leiden tot uitbuiting waarbij de boeren goedkope arbeid leveren en de productierisico's dragen (Cotula et al., 2010).

Hier is bij uitstek een belangrijke rol weggelegd voor overheden als derde partij om voor een juridisch raamwerk te zorgen, dat de wettigheid van contracten erkent, ervoor zorgt dat boeren zich kunnen organiseren en dat de boeren worden erkend als rechtspersoon. Het voordeel voor

boeren is dat ze zich kunnen organiseren in grotere groepen en zodanig als collectief meer invloed kunnen uitoefenen op beslissingsprocessen van het bedrijf dan wanneer ze dit individueel zouden doen. Het bedrijf heeft er baat bij dat het niet langer met alle boeren individueel hoeft te onderhandelen wat haar transactiekosten kan drukken en dat de tijdige levering van producten wordt vastgelegd. De wettige erkenning en afdwingbaarheid van contracten biedt voor beide partijen meer zekerheid (da Silva, 2005, in Vermeulen & Cotula, 2010). Ook Betsema van LANDac gaf dit aan in het interview.

Voor de boeren is het van groot belang dat hun landrechten, inclusief gewoonterecht, worden erkend. Een van de manieren om de rechten te beschermen is door middel van *land administration* en *land titling*, dat wil zeggen het formaliseren van landrechten, door stukken grond officieel op naam van de grondgebruiker te zetten. Op die manier kan voorkomen worden dat nationale of lokale overheden stukken grond die worden bezeten op basis van gewoonterecht, claimen en verhuren aan bedrijven. In theorie is de onderhandelingspositie van boeren die officieel eigenaar worden van hun grond ten opzichte van bedrijven beter dan wanneer hun landrechten niet worden erkend en grond wordt verhuurd in een *land deal*. In de praktijk blijkt de bijdrage van *land administration* en *land titling* aan de bescherming tegen landonteigening echter beperkt. In veel landen zijn lokale overheden namelijk te zwak om dit beleid ook daadwerkelijk in praktijk te brengen (Zoomers, 2013a) of zijn er tegenstrijdige wetten zoals in het geval van de case study. Voor buitenlandse bedrijven en overheden die betrokken zijn bij dit businessmodel om de voedselzekerheid in hun thuisland zeker te stellen is het belangrijk dat er een betrouwbaar en sterk juridisch apparaat is om de naleving van contracten zeker te stellen, waardoor de leveringszekerheid van de producten versterkt kan worden.

In theorie kan contractlandbouw ervoor zorgen dat sommige negatieve gevolgen van *land deals* – landonteigening, geen medezeggenschap van grondgebruikers, verminderde voedselzekerheid en het niet nakomen van afspraken – worden voorkomen, terwijl de zekerheid van levering voor bedrijven even groot is als wanneer er wel een *land deal* plaats zou vinden (Hallam, 2011). Hiervoor zijn formele landrechten en afdwingbare contracten een minimale vereiste, hoewel niet altijd voldoende om de negatieve gevolgen te voorkomen. Verschillende cases van contractlandbouw zijn lastig met elkaar te vergelijken vanwege grote verschillen in product, machtsrelaties en juridisch raamwerk (Little, 1994, in White, 1997; White et. al, 2012). De praktische uitwerking van contractlandbouw is dan ook sterk contextafhankelijk (Li, 2011), wat het lastig maakt om over contractlandbouw in het algemeen uitspraken te doen. Tot nog toe heeft het meeste onderzoek naar contractlandbouw zich beperkt tot bederfelijke, arbeidsintensieve producten zoals fruit, waar het gemengde resultaten oplevert. Er is tot op heden nauwelijks onderzoek gedaan naar het effect van contractlandbouw bij rijst, maïs en tarwe, terwijl dit juist belangrijke producten zijn voor de *land deals* van de afgelopen jaren (Vermeulen & Cotula, 2010). Theoretisch gezien is het mogelijk dat bij contractlandbouw negatieve gevolgen van *land deals* worden voorkomen, terwijl leveringszekerheid toch gegarandeerd wordt. Maar om een beter inzicht te verkrijgen in het effect van contractlandbouw in de praktijk in het geval van rijst, maïs en tarwe zal er meer onderzoek naar moeten worden gedaan naar specifieke cases met deze producten.

4.3 Voedselsoevereiniteit

Een andere benadering is het idee van voedselsoevereiniteit, dat een radicale verandering in gedachten heeft voor het huidige kapitalistische voedselsysteem.

De definitie van voedselsoevereiniteit is door de jaren heen vaak aangepast, maar de laatste is: *“Food sovereignty is the right of peoples to healthy and culturally appropriate food produced through ecologically sound and sustainable methods, and their right to define their own food and agriculture systems”* (Nyéléni Forum, 2007, in Edelman, 2013).

Hierbij staan de volgende zaken centraal (Akram-Lodhi, 2013a):

- Het recht op voldoende en gezond voedsel moet centraal staan in voedsel- en landbouwbeleid.
- Zowel voedselproductie als –consumptie moet zoveel mogelijk lokaal gebeuren
- Voedselproductie moet gedaan worden door kleinschalige boeren op kleinschalige boerderijen
- Voedselproducenten en -consumenten moeten centraal staan in beslissingen over voedselkwesties.
- Bestuursvormen die macht geven aan bedrijven moeten worden verworpen.
- De rechten van voedselproducenten (boeren) staan centraal. Beleid dat dit bedreigd wordt verworpen.
- De controle over grond, water, zaden en vee moet aan de lokale voedselproducenten (boeren) worden gegeven. Stukken landbouwgrond moeten herverdeeld worden.
- Privatisering van natuurlijke hulpbronnen, waaronder ook grond valt, via wetten en commerciële contracten moet worden verworpen.

Om deze veranderingen te bewerkstelligen is veel staatsinterventie nodig, om marktwerking aan banden te leggen (Akram-Lodhi, 2013a), om boeren en landloze mensen toegang te geven tot grond, water, zaden, vee, en publieke goederen zoals onderwijs en steun voor marketing (La Via Campesina 2012, in Akram-Lodhi, 2013b).

Ongetwijfeld leidt dit tot confrontaties met de invloedrijke en economisch sterke kapitalistische klasse die productiemiddelen in handen hebben (McKay & Nehring, 2013), en waarvan een deel zelf ook als politicus werkt, zoals White aangeeft in het interview.

Om tot de politieke veranderingen te komen zal de voedselsoevereiniteitsbeweging politieke macht moet verzamelen, door middel van samenwerking tussen hervormingsgezinde overheidsactoren en maatschappelijke actoren zoals boerenbewegingen. Op het niveau van de lokale overheid zijn de kansen hiervoor nog het grootst, omdat boerenbewegingen hier makkelijker een voet aan de grond krijgen dan op nationaal niveau (McKay & Nehring, 2013). In principe kan de medezeggenschap van boeren in beslissingsprocessen over voedselkwesties dan verankerd worden in beleid.

Als grond niet langer privébezit mag zijn, maar via herverdeling gemeenschappelijk bezit zou worden dan leidt dit tot hetzelfde negatieve effect als *land deals*, namelijk landonteigening. In dit geval zou het leiden tot landonteigening van grond bezittende boeren, maar in het voordeel werken voor landloze boeren, die toegang krijgen tot stukken grond.

Het wettelijk vastleggen van recht op voldoende en gezond voedsel, dus voorzien in de voedselzekerheid van de lokale bevolking, is op zichzelf niet voldoende om voedselzekerheid te

garanderen. De vraag is of kleinschalige landbouw, wat het centrale punt is van voedselsoevereiniteit ten opzichte van grootschalige industriële kapitalistische landbouw, kan voorzien in de voedselbehoefte van een lokale bevolking of een heel land (Edelman, 2013). Dat er in landen met zeer weinig vruchtbare grond als de Golfstaten lokaal voldoende voedsel kan worden geproduceerd om in de voedselbehoefte van de bevolking te voorzien lijkt met het oog op het verleden praktisch onmogelijk (Edelman, 2013), zoals White ook aangeeft: *“The Gulf States tried to grow more of their own food by desalinating sea water and irrigating deserts, but it’s very inefficient.”*

Normaal gesproken nemen die landen een toevlucht tot *land deals* om hun voedselzekerheid veilig te stellen, door controle uit te oefenen over de leveringszekerheid van het voedsel. Hiervoor is internationale handel nodig om voedsel te importeren. Dit voedsel zal geproduceerd moeten worden door kleinschalige boeren omdat dat essentieel is onder voedselsoevereiniteit. Voor de handel en het transport zelf zullen echter grote agrobédrijven nodig zijn, waar de voedselsoevereiniteitsbeweging zich in het verleden zo fel tegen heeft gekant.

White: *“The fact is that small farmers have to be linked up to bigger scale enterprises to capture the economies of scale. They keep on saying that we don’t need agro industries, but actually they do. Maybe you don’t need them to do the farming, but you need them for trade and transport.”*

De voorwaarden waaronder internationale handel acceptabel is voor de voedselsoevereiniteitsbeweging zijn echter niet duidelijk, vanwege ambiguïteit en tegenstrijdigheden over het standpunt van de voedselsoevereiniteitsbeweging ten opzichte van internationale handel (Bernstein, 2013; Burnett & Murphy, 2013). Als we hypothetisch gezien aannemen dat internationale handel wordt toegestaan, dan nog betekent voedselsoevereiniteit dat stukken grond niet meer verhuurd of verkocht mogen worden en dus dat er überhaupt geen *land deals* plaats kunnen vinden.

De vraag wordt dan of de kleinschalige boeren die de centrale rol spelen bij voedselproductie onder voedselsoevereiniteit dezelfde leveringszekerheid van voedsel kunnen bieden als de grootschalige boerderijen die dat onder de huidige *land deals* doen.

Kan arbeidsintensieve kleinschalige landbouw voldoende voedseloverschot produceren om ook wereldwijd niet-boeren te voorzien in hun voedselbehoefte?

Reij et al. (2009, in Bernstein, 2013) laten zien dat kleinschalige boeren in de Sahel te weinig voedseloverschot produceren om in de voedselbehoefte van niet-boeren in de directe omgeving te voorzien. Isakson (2009, in Bernstein, 2013) laat zien dat kleinschalige maïsboeren in Guatemala überhaupt geen voedseloverschot weten te produceren. Er zijn echter genoeg voorbeelden waarbij kleinschalige boeren wel een groot genoeg voedseloverschot produceren om voedsel te exporteren. Ook hier is de uitkomst sterk contextafhankelijk, namelijk van het type product, de hoeveelheid en soort overheidssteun die boeren krijgen, en wat de afspraken zijn over export (Edelman, 2013).

Praktijkvoorbeelden van landen die voedselsoevereiniteit zeggen te volgen zijn zeldzaam.

Schiavoni en Camacaro (2009) noemen Venezuela als voorbeeld, waarbij ze erop wijzen dat er voldoende graan wordt geproduceerd om in de nationale voedselbehoefte te voorzien en er zelfs een overschot is voor export naar buurlanden om hen in hun voedselzekerheid te steunen. Ze gaan hierbij voorbij aan het feit dat de herverdeelde stukken grond waarop het graan wordt geproduceerd niet worden bewerkt door kleinschalige boeren, maar door grootschalige

staatsbedrijven (Kappeler, 2013). Aangezien kleinschalige boeren een essentieel onderdeel vormen voordat iets voedselsoevereiniteit genoemd kan worden is de claim dat Venezuela voedselsoeverein graan produceert eigenlijk niet hard te maken.

Voedselsoevereiniteit kan alleen een alternatief vormen voor *land deals* onder twee voorwaarden:

1. Kleinschalige boeren moeten voldoende overschot produceren om in méér dan alleen hun nationale voedselbehoefte te voorzien.
2. Als internationale handel acceptabel is.

Voor het eerste punt zijn wisselende resultaten in de praktijk te vinden, die sterk contextafhankelijk zijn.

Het probleem bij internationale handel is dat de handel en het transport zal moeten gebeuren via de grote agrobédrijven, die juist een vertegenwoordiging zijn van het kapitalisme waar de voedselsovereiniteitsbeweging zo fel tegen gekant is. De voorwaarden waaronder internationale handel acceptabel is voor de voedselsovereiniteitsbeweging zijn niet duidelijk, vanwege ambiguïteit en tegenstrijdigheden, maar de realiteit is dat ze een bepaalde samenwerking met grote agrobédrijven zullen moeten accepteren om internationaal te kunnen handelen. Het is dan ook wenselijk dat de voedselsovereiniteitsbeweging haar standpunten over internationale handel en de voorwaarden waaronder dit acceptabel is duidelijker bepaald. Praktijkvoorbeelden die strikt genomen alle punten zoals beschreven door Akram-Lodhi (2013a) aan het begin van stuk 4.3 overnemen zijn niet bekend.

5. Conclusies

In theorie kan contractlandbouw ervoor zorgen dat de negatieve gevolgen van *land deals* – landonteigening, geen medezeggenschap van grondgebruikers, verminderde voedselzekerheid en het niet nakomen van afspraken – worden voorkomen, maar dit valt of staat met een betrouwbaar en sterk juridisch apparaat die de naleving van contracten zeker kan stellen en boeren de mogelijkheid geeft zich te organiseren. Praktijkvoorbeelden van het effect van contractlandbouw in het geval van de producten van de huidige *land deals* – rijst, maïs en tarwe – zijn echter nog te weinig onderzocht. Om hier een beter inzicht in te verkrijgen is er meer onderzoek nodig naar specifieke cases met deze producten.

Als voedselsoevereiniteit een alternatief wil vormen voor *land deals* zullen kleinschalige boeren in de voedselvoorziening van andere landen moeten kunnen voorzien. Of kleinschalige boeren voldoende overschot kunnen produceren is sterk afhankelijk van het type product, de hoeveelheid en het soort overheidssteun die boeren krijgen. De voorwaarden waaronder internationale handel acceptabel is voor de voedselsovereiniteitsbeweging zijn niet duidelijk. Het is dan ook wenselijk dat de voedselsovereiniteitsbeweging haar standpunten over

internationale handel en de voorwaarden waaronder dit acceptabel is duidelijker bepaald. Bovendien zijn praktijkvoorbeelden die strikt genomen alle punten van voedselsoevereiniteit overnemen niet bekend.

Om de hoofdvraag te beantwoorden zal er meer onderzoek moeten worden gedaan naar specifieke cases van contractlandbouw met rijst, maïs en tarwe. Bovendien zal er meer onderzoek moeten komen naar welke type overheidssteun nodig is om het voor kleinschalige boeren van diezelfde producten mogelijk te maken voldoende overschotten voor export te produceren. Daarnaast is het aan de voedselsovereiniteitsbeweging om duidelijker te bepalen onder welke voorwaarden internationale handel acceptabel is.

Literatuurlijst

Akram-Lodhi, A. (2013a). How to build food sovereignty. *Under review at Journal of Peasant Studies*.

Akram-Lodhi, A. (2013b). *Hungry for change. Farmers, food justice and the agrarian question*. Halifax & Winnipeg: Fernwood Publishing.

awasMIFEE (2013a). *Three years of MIFEE (part 1): a growing movement against plantations in West Papua*. Geraadpleegd op 27-12-2013 via <https://awasmiffee.potager.org/?p=650>

awasMIFEE (2013b). *Three Years of MIFEE (part 2): First villages feel the impact as the plantation menace spreads*. Geraadpleegd op 27-12-2013 via <https://awasmiffee.potager.org/?p=632>

awasMIFEE (2013c). *Three Years of MIFEE (part 3): As the forest is felled where's the rice?* Geraadpleegd op 27-12-2013 via <https://awasmiffee.potager.org/?p=584>

awasMIFEE (2012). *An agribusiness attack in West Papua: unravelling the Merauke Integrated Food and Energy Estate*. Geraadpleegd op 27-12-2013 via: https://awasmiffee.potager.org/uploads/2012/03/miffee_en.pdf

Bernstein, H. (2013). Food sovereignty: a skeptical view. *Under review at Journal of Peasant Studies*.

Borras, S. M. Jr. & Franco, J. (2010). *Towards a broader view of the politics of global land grab: rethinking land issues, reframing resistance*. ICAS Working Paper Series No. 001. Den Haag: ICAS, LDPI, TNI.

Borras, S. M. Jr., Hall, R., Scoones, I., White, B. & Wolford, W. (2011). Towards a better understanding of global land grabbing: an editorial introduction. *The Journal of Peasant Studies*, 38(2), 209-216.

Braun J. von & Meinzen-Dick, R. (2009). *Land grabbing' by foreign investors in developing countries: risks and opportunities*. Policy Brief No. 13. Washington, DC: International Food Policy Research Institute

Burnett, K. & Murphy, S. (2013). What place for international trade in food sovereignty? *Under review at Journal of Peasant Studies*

Cotula, L. & Leonard, R. (2010). *Alternatives to land acquisitions: agricultural investment and*

collaborative business models. London, Bern, Rome & Maputo: Park Communications.

Cotula, L., Vermeulen, S., Mathieu, P. & Toulmin, C. (2011). Agricultural investment and international land deals: evidence from a multi-country study in Africa. *Food Security*, 3(1, supplement), 99-113.

Cotula, L., Vermeulen, S., Leonard, R. & Keeley, J. (2009). *Land grab or development opportunity? Agricultural investment and international land deals in Africa*. London/Rome: Russell Press.

Deininger, K. & Byerlee, D. (Red.) (2011). *Rising global interest in farmland. Can it yield sustainable and equitable benefits?* Washington D.C.: The World Bank.

Edelman, M. (2013). Food sovereignty: Forgotten genealogies and future regulatory challenges. *Under review at Journal of Peasant studies*

Freguin-Gresh, S., d'Haese, M. & Anseeuw, W. (2012). Demythifying contract farming: evidence from rural South Africa. *Agrekon: Agricultural Economics Research, Policy and Practice in Southern Africa*, 51(3), 24-51.

GRAIN (2012) *GRAIN releases data set with over 400 global land grabs*. s.l.: GRAIN. Geraadpleegd op 22-12-2013 via <http://www.grain.org/article/entries/4479-grain-releases-data-set-with-over-400-global-land-grabs>

GRAIN (2008) *Seized: the 2008 land grab for food and financial security*. Barcelona: GRAIN. Geraadpleegd op 21-12-2013 via <http://www.grain.org/article/entries/93-seized-the-2008-landgrab-for-food-and-financial-security>

Hall, R. (2011). Land grabbing in Southern Africa: the many faces of the investor rush. *Review of African Political Economy*, 38(128), 193-214.

Hallam, D. (2011). International investment in developing country agriculture—issues and challenges. *Food Security*, 3(1, supplement), 91-98.

Holden, J. & Pagel, M. (2013). *Transnational land acquisitions - What are the drivers, levels, and destinations, of recent transnational land acquisitions?* Geraadpleegd op 20-10-2012 via http://zunia.org/sites/default/files/media/node-files/20/451770_20130304_-_transnational_land_acquisitions_10.pdf

International Energy Agency (2013) *Energy security*. Geraadpleegd op 19-10-2013 via <http://www.iea.org/topics/energysecurity/>

Kappeler, A. (2013). Perils of peasant populism: why redistributive land reform and “food sovereignty” can’t feed Venezuela. *Under review at Journal of Peasant Studies*

Lamonge, R. (2012). *Neo-liberalism, social conflict and identity of Papuan indigenous people. Case study of Merauke integrated food & energy estate (MIFEE) in Papua*. Master thesis, Erasmus Universiteit Rotterdam.

Li, T.M. (2011) Centering labor in the land grab debate. *The Journal of Peasant Studies*, 38(2), 281-298

McKay, B. & Nehring, R. (2013). The 'State' of food sovereignty in Latin America: political projects and alternative pathways in Venezuela, Ecuador, and Bolivia. *Under review at Journal of Peasant Studies*.

Schiavoni, C. & Camacaro, W. (2009). The Venezuelan effort to build a new food and agriculture system. *Monthly Review* 61(3).

The Land (2012). *Land grabbing. Enclosure on the grand scale*. Geraadpleegd 17-12-2013 via <http://www.thelandmagazine.org.uk/articles/enclosure-grand-scale>

The Land Matrix Global Observatory (2013). *The Online Public Database on Land Deals*. Geraadpleegd op 23-11-2013 via <http://landportal.info/landmatrix>

Vermeulen, S. & Cotula, L. (2010). *Making the most of agricultural investment: A survey of business models that provide opportunities for smallholders*. Londen, Rome & Bern: Russell Press.

World Food Summit (1996). *Rome declaration on world food security*. Rome: FAO. Geraadpleegd op 17-10-2013 via <http://www.fao.org/docrep/003/w3613e/w3613e00.HTM>

White, B. (1997) Agroindustry and contract farmers in upland West Java. *Journal of Peasant Studies*, 24(3), 100-136.

White, B., Borras Jr., S.M., Hall, R., Ian Scoones & Wolford, W. (2012). The new enclosures: critical perspectives on corporate land deals. *Journal of Peasant Studies*, (39)3-4, 619-647

Zoomers, E.B. (2013a). A critical review of the policy debate on large-scale land acquisitions: fighting the symptoms or killing the heart? In Evers, S.J.T.M., Seagle, C., Krijtenburg, F. (Red.) *Africa for sale? Positioning the state, land and society in foreign large-scale land acquisitions in Africa* (pp. 55-77). Leiden/Boston: Koninklijke Brill N.V.

Zoomers, E.B. (2013b). *Land grabbing: Ontwikkelingskansen of landjepik? Verkenning van een nieuw studieveld*. Geraadpleegd op 6-12-2013 via <http://igitur-archive.library.uu.nl/socgeoplan/2013-0802-200800/nieuw%20studieveld.pdf>. Utrecht: Universiteit Utrecht

Bijlage 1 – Transcript interview Gemma Betsema (LANDac)

Hoe kijkt LANDac aan tegen *land grabs*?

Er vanuit gaande dat deze investeringen toch al plaats vinden. Hoe kunnen we er nú voor zorgen dat dit op een zo eerlijk en duurzaam mogelijke manier gaat plaats vinden?

Omdat het toch al een feit is?

Omdat die investeringen inderdaad al op een hele grote schaal plaats vinden, en dat is denk ik een constructieve benadering daar in. Dat we echt willen kijken van “Ok goed, laten we dit nu even als gegeven aannemen. Hoe kunnen we nu verder?”

Dus meer een pragmatische insteek...

Ja maar wel kritisch daarin blijven. Niet zeggen van “Oh al die investeringen zijn goed en we hoeven er niks tegen te doen als het niet goed gaat.” Wel degelijk een kritische blik daarin.

Ok, wel een kritische blik. Maar wat zijn dat bepaalde punten waar LANDac of jijzelf op hamert van dit en dit en dit zijn mijns inziens punten die gegarandeerd moeten zijn bij elke land deal?

Dat soort vragen vind ik altijd wat lastig te beantwoorden, omdat ik niet het gevoel heb dat ik zo’n “overview” heb, weet je wel? Dit zijn meer dingen waar iemand als Guus [van Westen] iets over kan zeggen, maar waar altijd heel erg duidelijk op gehamerd wordt is transparantie, *accountability*, participatie is enorm belangrijk, niet alleen als een investering al plaats vindt, maar ook participatie op het moment dat iemand geïnteresseerd is om land aan te kopen.

Dat betekent dus ook voordat de beslissing genomen wordt dat er daadwerkelijk een transactie gaat plaats vinden? Om dan al verschillende actoren er bij te betrekken?

Ja, er wordt in dit verband vaak gesproken over *free prior informed consent* (FPIC). Dat gaat er om dat je mensen van tevoren heel duidelijk informeert over allerlei dingen die je wilt gaan doen en dat ze ook de mogelijkheid krijgen om daar tegenin te gaan. Dat zijn elementen, transparantie en *accountability*, maar ook dat mensen echt mee kunnen profiteren van een eventuele investering, én dat er duidelijk wordt toegezien op het naleven van allerlei afspraken. Want het staat vaak heel mooi in allerlei contracten met bedrijven, maar naleving daarvan is wel echt een *issue*.

Dus ook echt het kunnen afdwingen van bepaalde afspraken? Dat is ook direct gekoppeld aan *accountability*, lijkt mij. Omdat als je een bepaald contract hebt kun je iemand verantwoordelijk houden.

Ja, maar dit zijn elementen. Ik wil niet beweren dat dit een volledig plaatje is.

Ok. Maar in principe dus een pragmatische benadering, want die land deals vinden nu eenmaal plaats. Zie je het zelf ook als iets onvermijdelijks? Denk je dat dit zo zal blijven?

Nou, zoiets wordt vaak geplaatst in de context van globalisering. Allerelei dingen in de wereld gaan meer met elkaar samenhangen. Ik denk wel dat dit een vorm van economische integratie is, die toch wel echt

plaats vindt.

Denk je dat het ook zo zal blijven? Ongeacht of je het er mee eens bent of niet, denk je dat er ook zo veel land deals plaats gaan blijven vinden?

Ik weet het niet. Is er ook veel aandacht voor de vraag in hoeverre dit ook deels een bubbel is. Je ziet ook als je naar de Land Matrix gaat, dat er behoorlijk veel land deals gesloten zijn, maar dat maar een klein deel van de hectares die zijn aangekocht of geleased voor lange tijd, ook écht in gebruik zijn genomen of dat daar voorbereidingen worden getroffen om land in gebruik te nemen. In die zin is er dus veel discussie over de vraag of het een bubbel is. Er was natuurlijk ook heel veel discussie over de volatiliteit van voedselprijzen in 2008-2009. Zo'n soort discussie jaagt investeringen ook heel erg aan, maar ik durf daar verder geen antwoord op te geven. Ik weet het niet.

Hoe kijk je aan tegen het alternatief van voedselsoevereiniteit, zoals het door Borras, Franco en allerlei andere wetenschappers wordt voorgestaan als alternatief voor dat hele 'kapitalistische systeem van ontwikkeling'? Is dat een realistisch iets?

Ik ben daar persoonlijk te praktisch voor, dat ik denk van "Hoe dan? Hoe past dat dan in wat er op dit moment aan de hand is?" Dat is ook wat we bij het Forum heel erg proberen. Je hebt al die verschillende partijen die een rol spelen. Je kunt dingen niet in isolatie doen, dus je zult in gesprek moeten gaan met ondernemers, beleidsmakers, donoren die ook een grote invloed hebben met hoe zij hun geld besteden, de Wereldbank bijvoorbeeld. Ik zie dat niet zo, maar dit is mijn persoonlijke mening.

Ik begrijp wel wat je bedoelt. Ook ik zet daar zo mijn vraagtekens bij.

Heb je met "Jun" [Borras] ook een afspraak?

Nee, ik heb wel emailcontact met hem gehad. Hij zit zelf in China op dit moment en hij zegt van "je gaat Ben White al interviewen, en je kunt me in principe wel interviewen, maar lees eerst al m'n artikelen, dan weet je precies wat mijn standpunt is. Mocht je dan nog vragen hebben dan kun je altijd naar me toekomen, maar in principe zouden mijn bronnen voldoende moeten zeggen." Ik heb wel contact met hem gehad, dat wel.

In januari is er een colloquium over land grab trouwens.

De 24^e toch? Kan ik daar zo aan mee doen?

Ja volgens mij wel. Ze vragen volgens mij niet eens van welke organisatie je bent. Ook Olivier de Schutter komt, dus dat is ook een hele interessante.

Ik zet het even in mijn agenda en ga er zeker heen. Het grappige is dat ik er naar heb zitten kijken en het is precies 4 dagen na mijn deadline [voor de Bachelorscriptie]. Maar ik ga er wel heen, het lijkt me hartstikke spannend en leuk om er heen te gaan.

Het is echt een onderwerp waar je geen genoeg van krijgt, vind ik.
Heb je ook contact met NGO's in Nederland?

NGO's in Nederland niet. Ik heb wel wat gemaïld met allerlei wetenschappers, Borras heeft me in

contact gebracht met activisten die in Indonesië of de Filippijnen actief zijn. Bijvoorbeeld met MIFEE. In Nederland zelf niet, nee. Zou jij dat kunnen?

Oxfam heeft laatst het een en ander gedaan met Coca Cola. Action Aid en Both Ends zijn vrij actief. Die drie daar hebben wij ook recentelijk dingen mee georganiseerd.

Doen die NGO's ook mee aan de Fora?

Ja, er was iemand van Action Aid en van Oxfam. De insteek van het Forum was om mensen niet op basis van institutionele basis wilden uitnodigen, omdat iemand per sé Oxfam moest vertegenwoordigen, maar we hebben binnen Oxfam Duncan op persoonlijke titel uitgenodigd.

Bij vervolgacties is het leuk dat je een groep mensen in een Forum bij elkaar hebt, die hun links hebben naar allerlei andere mensen die in de praktijk werken.

Goede aanvulling inderdaad op wie ik nu benader.

En bij het Ministerie van Buitenlandse Zaken kun je het ook proberen, hoewel hij wel erg druk is altijd.

Ik zou het kunnen proberen. Hoe heet diegene?

Min. BuZa, Frits van der Wal. Ik denk dat je van hem ook wel publicaties kan vinden.

En we hebben ook inventarisatie gedaan op onze website over de activiteiten van wat de Nederlandse overheid doet op het gebied van *land governance* in ontwikkelingslanden.

Ik heb er naar gekeken. Er zijn er drie in Indonesië, maar geen in de Filippijnen viel me op. Wereldwijd dan wel weer veel activiteiten.

De Filippijnen is ook geen partnerland, Indonesië wel. Nederland is steeds meer in de richting van partnerlanden gegaan. Ken je het landenlijstje? Dat zijn vijftien landen, waar de Nederlandse overheid haar activiteiten van ontwikkelingssamenwerking op focust. Daar zitten onder anderen ook Oeganda en Ethiopië in. De laatste jaren is het heel erg in die richting gegaan. Van oudsher hebben we met de Filippijnen ook niet echt iets.

Met Indonesië hebben natuurlijk koloniale banden gehad, waardoor er al heel veel contacten zijn. Ik verbaasde me er wel wat over van de Filippijnen.

De term "land grabbing" is ook in discussie, omdat het vaak deals zijn die wel legaal zijn toegestaan.

Precies het heeft natuurlijk wel al een negatieve connotatie, en "grabben" impliceert eigenlijk al dat je tegen de wet in iemands land als het ware kaapt.

Alsnog kunnen mensen verstoten worden van hun land, en kan het allerlei andere negatieve implicaties hebben. Maar bijvoorbeeld bij de organisatie van het Forum is de titel ook "investeringen in land", want als je ondernemers benadert en je noemt het land grabbing dan begin je al met een achterstand in de discussie.

Omdat je zelf eigenlijk al een bepaalde stellingname doet?

Ja. Niet dat je het niet zo mag noemen, maar voor het Forum kijken we echt naar investeringen in land en in landbouw, want we zijn ook met name geïnteresseerd in verschillende *businessmodellen*, dus ook manieren waarop geïnvesteerd kan worden in de *landbouw* met vormen waarin kleinschalige boeren ook heel erg betrokken kunnen worden en de eigenaar van hun eigen land kunnen blijven.

Zijn er in de praktijk ook al goede voorbeelden daarvan, waarin dat werkt?

Het is heel lastig met dit onderwerp. Er zijn eerder al *good practices* naar voren geschoven als voorbeeld van hoe het moet, maar vervolgens komt daar heel veel media-aandacht voor en dan word er tóch altijd nog een negatieve kant gevonden. Mensen zijn enerzijds ook bang om iets naar voren te schuiven als een goede case. Heb je dat meegekregen over die discussie in Sierra Leone over *biofuels*? Dat werd in eerste instantie naar voren geschoven als *good practice*, vervolgens is daar onderzoek gedaan, door ActionAid meen ik. Die twee rapporten lagen zo mijlenver uit elkaar, daar werd zelfs minister Ploumen over ondervraagd tijdens de hoorzitting over *land grabbing*. Volgens mij was haar antwoord dat als de twee rapporten zo ver uit elkaar liggen dan moet er in beide wel een kern van waarheid zitten. Het kan niet allebei honderd procent waar zijn. Dat zijn hele lastige dingen.

Met ons Forum proberen we op basis van de ervaringen van mensen als een soort denktank ideeën te ontwikkelen. Zo van “dit klinkt leuk, waarom lijkt dit nu te werken? Wat zijn de omgevingsfactoren die daaraan bijdragen? Wat zit er in de opzet van het *businessmodel* dat er voor zorgt dat dingen acceptabel zijn en goed werken? Er is elk jaar in april een Wereldbankconferentie genaamd *Land and Poverty*, waar afgelopen jaar een tweetal publicaties is gepresenteerd over twee *good practices* in Mali en Oeganda. Dat is misschien wel iets leuks om te lezen, omdat het heel concreet maakt hoe zo’n *good practice* er uit kan zien, hoe kleinschalige boeren erbij betrokken zijn. Die kan ik aan je doorsturen als je wilt.

Ja, als je dat zou kunnen doen, dat zou heel handig zijn. Weet je zelf ook voorbeelden uit andere delen van de wereld, behalve Afrika?

Suseno, een van de deelnemers uit het Forum, komt uit Indonesië. Hij had het over iets nieuws dat ze nu aan het opzetten zijn met *Millenium Challenge Corporation*, waarbij ze in elk dorp een stuk land apart hielden in Indonesië voor *landless farmers* uit het dorp. Hij noemde dat, je zou hem kunnen mailen, want hij is veel meer op de hoogte van Indonesië. Ik moet zeggen dat ik veel meer naar Afrikaanse landen heb gekeken tot nog toe.

Goed, maar ook de koppeling tussen theorie en praktijk, die in je dagelijks werk naar voren komen, vind ik erg interessant. Hoe zei je dat die man precies heet?

Suseno Budidarsono, zelf een Indonesiër. Hij is aan het promoveren bij ons.

Is hij PhD?

Ja, eigenlijk binnen het Agriculture beyond Food programma.

In Indonesië heb je heel erg de discussie van de Round Table on Sustainable Palmoil. En Indonesiërs hebben dan de Indonesian Sustainable Palmoil certificaat opgezet, en dat is wel een hele interessante discussie die daar gaande is.

Is daar ook sprake van verdringing door palmolie van bepaalde gewassen? Dat het een invloed heeft op de voedselzekerheid van de lokale bevolking bijvoorbeeld?

Ja, er wordt land gebruikt dat zogenaamd 'ongebruikt' is, maar dit is niet zo. Dat land wordt op dat moment misschien minder intensief gebruikt.

Of bossen waar de inheemse bevolking bijvoorbeeld verzamelt?

Ja

Goed, daar ga ik zeker naar kijken met Suseno.

Hij is in het Forum de wetenschapper uit Indonesië.

Hij is als wetenschapper de vertegenwoordiger van Indonesië op het Forum dus?

Ja

Zou je zelf zeggen dat de *land deals* een noodzakelijk kwaad zijn? Omdat er nu eenmaal afhankelijkheid van het buitenland is tegenwoordig? In 2007-2008 is natuurlijk veel honger geweest door misoogsten. Zou je zeggen dat die *land deals* eigenlijk een soort noodzakelijk kwaad zijn, om dit in de toekomst te voorkomen?

Nee, dat zou ik zo niet zeggen. Het vindt wel plaats, dat is een feit, en daarom is het goed om te kijken van hoe het beter ingesteld kan worden. Maar er zijn natuurlijk ook veel opkomende stromen en denkwijzen binnen Nederland die *local food* promoten. In Nederland heb je de Food Guerrilla beweging, ken je die?

Nee, die ken ik niet.

Dat is groep jonge mensen, die heel erg met het soort *issues* bezig zijn hoe we binnen Nederland duurzamer bezig zijn en minder impact hebben op ontwikkelingslanden.

Een *food guerrilla* beweging, interessant.

Ja, het is wel om daar een keer naar te kijken. Vorig jaar hebben ze een hele grote bijeenkomst gehad,

en een van de onderwerpen die besproken was *land grabbing*. Omdat dat voor hen ook samenhangt met de hele voedselketen.

Is dat ook op internet te vinden?

Ja, ze hebben een website. Anders kan ik het je ook doorsturen.

Zij kijken dan echt naar een alternatief systeem.

Ja zij zeggen ook dat de uiteindelijke verantwoordelijkheid bij consumenten ligt. Dus consumenten moeten grote bedrijven oproepen om duurzamer te produceren, en niet meer van niet-duurzame bedrijven te kopen.

Dus door hun consumentengedrag te veranderen eigenlijk bedrijven tot veranderingen te dwingen.

Ja, dat is ook de wijze waarop ze het onderwerp *land grabbing* benaderden. Toen ik daar zat dacht ik wel van "er zijn zoveel andere grote dingen gaande, allerlei overheidsbeleid, grote internationale handelsverdragen, die dit soort dingen bevorderen of mogelijk maken".

Met andere woorden, hun insteek is wel nobel, maar niet realistisch?

Dit is mijn eigen mening. Natuurlijk is dat óók belangrijk, maar er zijn ook dingen gaande op het niveau van overheidsbeleid, internationale verdragen, dat soort dingen, die een heel belangrijke rol spelen, en dat kun je niet allemaal aankaarten met alleen consumentengedrag.

Het is wel een interessant initiatief.

Ja, zeker. Ze zijn ook bezig met *urban agriculture*, weet je wel?

Dat mensen op hun daken hun eigen voedsel verbouwen?

Ja, dat mensen beter hun eigen voedsel kunnen produceren. Dat is eigenlijk wel heel interessant. In ontwikkelingslanden staat de vraag ook vaak centraal hoe je zoveel voedsel naar de steden toe krijgt terwijl steden zo snel uitbreiden.

Dat is een goede inderdaad. Het biedt ook kansen op het moment dat je weet dat een stad ook blijft groeien. Dan kun je bepaalde gebieden aanwijzen binnen een stad, waar een lokale *community* zelf hun eten kunnen verbouwen.

Ja, hoewel het in ontwikkelingslanden vaak niet zo werkt. Die wijken worden al niet echt gepland door mensen, laat staan dit soort dingen.

Er was nog een ding waarin ik benieuwd was wat je eigen mening daarin is. Je hebt in het beleid van de Nederlandse overheid zit echt een tweeslachtigheid, het is heel ambigu over waar ze nou staan. Enerzijds zegt bijvoorbeeld minister Ploumen dat ze zich zorgen maakt over *land grab*, en dat we er iets aan zouden moeten doen. De Nederlandse overheid ondertekent bijvoorbeeld de EU Land Policy Guidelines, de FAO Voluntary Guidelines, BuZa steunt een hele hoop projecten die je zelf eerder ook al noemde, en Nederland is een deelnemer aan de EU Working Group for Land Issues. Aan de andere kant ontkent de Nederlandse overheid, bij monde van bijvoorbeeld Henk Bleker, stelselmatig dat Nederlandse bedrijven en investeerder überhaupt betrokken zijn bij *land grabs*.

Daar staat Ploumen wel anders in

Wat dat betreft had Bleker wel zijn hele eigen visie daarop

Ik heb wel het idee dat Ploumen de problemen ook echt ziet.

Maar ondertussen zie ik het beleid niet echt veranderen, zoals TNI ook zegt.

TNI is ook wel in de richting van *food sovereignty*

Ja, hun kritiek vind ik vaak wel erg interessant. Hoe wordt er bijvoorbeeld tegenaan gekeken door iemand van LANDac of wat is je persoonlijke mening. Ben je het er überhaupt mee eens dat er een tweeslachtigheid is in de manier waarop de Nederlandse overheid er mee omgaat?

Ja. Er zijn zoveel verschillende belangen die daar spelen. Ik kan hier niet namens LANDac over praten, want dit is ook een discussiepunt op het Forum, en een van de onderwerpen waar we onderzoek naar doen. Maar wat denk ik ook belangrijk gaat is het Dutch Good Growth Fund (DGGF), waar een behoorlijk bedrag in zit, en waarmee de Nederlandse overheid Nederlandse ondernemers gaat ondersteunen die investeren in ontwikkelingslanden.

Ik vind dat daarin ook wel heel duidelijk moeten worden aangegeven hoe er met *land issues* om wordt gegaan, hoe gelinkt wordt aan *voluntary guidelines* en in hoeverre dat voorwaarden zijn om financiering te krijgen uit zo'n fonds. Want zo'n fonds is onderdeel van OS-geld [OS = ontwikkelingssamenwerking] en op het moment dat OS-geld wordt ingezet om bedrijvigheid in ontwikkelingslanden te stimuleren dan heb je een sterke poot om op te staan.

Zie je dat zelf als kans voor de overheid om via het fonds af te dwingen aan bepaalde verplichtingen te voldoen?

Jazeker. De voorwaarden van de financieringsinstrumenten voor dit soort land deals zijn op dit moment vaak de *OECD Guidelines for Multinational Enterprises*, maar die zeggen eigenlijk niet specifiek iets over land, maar over verantwoordelijk ondernemen. Anderzijds wordt er soms verwezen naar de IFC Performance Standard 5, die specifiek over land gaat. Maar ik denk dat het in dit soort financieringsinstrumenten heel belangrijk is om heel duidelijk naar land te verwijzen om te kijken hoe je

dit aan *voluntary guidelines* kunt linken.

Als we dit op wereldniveau bekijken, zou je zeggen dat er dezelfde kansen ook zijn op bijvoorbeeld het niveau van de VN. Toch wordt dat totnogtoe slechts *voluntary guidelines*.

Ik ben bij die onderhandelingen geweest, en je kunt je niet voorstellen hoe moeilijk het is om met zoveel landen een tekst op te stellen, waarin iedereen zich kan vinden. Dan worden constant woordjes als *should* veranderd in *could*, "*Countries could contribute to ...*" enzovoorts.

Dus dat is eigenlijk niet te doen op wereldschaal?

Nou, dit zijn wel al *voluntary guidelines*. Om echt regelgeving in te stellen is denk ik onrealistisch.

En op EU-niveau? Want de EU heeft zich in eerste instantie bijvoorbeeld heel sterk gemaakt voor biobrandstof en merkt nu dat daar allerlei negatieve gevolgen van zijn.

Dan moet je wel je beleid goed gaan testen aan de impact die het heeft. Als blijkt dat het op het gebied van *land issues* een negatieve impact heeft, is dat inderdaad het niveau waarop je weer met elkaar in discussie moet gaan over aanpassingen.

Denk je dat ze dat op EU-niveau ook zullen doen?

Ze zijn volgens mij al onder discussie, maar ik weet niet zeker of het al is aangepast.

Heb je daar een verwachting bij?

Ik kan me goed voorstellen dat ze dat wel zullen doen.

Daar is het wel realistisch dat het tot de mogelijkheden behoort dat ze beleid aanpassen?

Ja, maar dat is dan geen beleid dat specifiek gericht is op land. Maar dat is kijken naar de implicaties die beleid heeft voor *land issues*. Dat is wel een ander niveau.

De discussie om *biofuels* gaat over het introduceren van meer schone energie, dus niet over het introduceren van beter *land governance*. *Voluntary guidelines* kijken wel echt naar *land governance*.

Daar liggen dan in het beleid ook kansen om ze aan elkaar te koppelen, aangezien ze in de werkelijkheid ook aan elkaar verbonden zijn.

Ja dat bestaand beleid getoetst wordt aan *voluntary guidelines*.

Bijvoorbeeld, maar ik bedoel ook echt op EU niveau kijken naar hoe de biobrandstofproductie die ze voorstaan heeft negatieve effecten op de voedselzekerheid in ontwikkelingslanden. Wordt dat

ondergeschreven of niet?

Ja, die discussie vindt echt plaats. Ik ben er zelf niet echt in thuis, maar ik ben weleens bij de EU Working Group geweest als ze bij elkaar kwamen. Ik neem aan dat ze er ook echt heel serieus over praten. Dat is nog relatief makkelijk, omdat Europese landen toch meer op elkaar lijken dan een land als Brazilië of Argentinië, die nog erg in ontwikkeling zijn. Dan wordt het veel lastiger.

Als je er op die manier naar kijkt dan pas beseft je je hoe lastig het wordt op VN niveau om met plus minus 200 landen op een lijn te komen.

Ja, dat klopt. Twee weken geleden hadden we in Nederland een grote bijeenkomst van het Global Land Tool Network (GLTN), dat valt onder UN Habitat. Ze zitten in Nairobi, Kenia. Ze zijn bezig met *tools* die je kunt inzetten om *land governance* te verbeteren in landen, op zo'n manier dat ook de arme bevolking daarvan kan profiteren.

Wat moet ik me dan voorstellen bij *tools*?

Vaak heeft het betrekking op *land administration*, dus hoe je ervoor kan zorgen dat ook arme mensen in ontwikkelingslanden hun land kunnen laten registreren, zonder aan hoge *registration fees* te moeten voldoen. Maar ook bijvoorbeeld een *gender tool*, waarin ze specifiek kijken naar manieren waarop je kunt zorgen dat vrouwenrechten ook beter worden gerespecteerd in landeigendom. Zij proberen dat ook te linken aan de *voluntary guidelines*, hoe ze de instrumenten daarvoor kunnen inzetten.

Als ik het zo zie zijn er nog veel meer initiatieven dan dat je in eerste instantie zou denken. Hoe snel je zoveel kunt leren over zo'n breed onderwerp, dat is heel leuk.

Ja, het is goed voor je zelf natuurlijk om te kijken hoe je het beter kunt focussen. Zou je het ook leuk vinden om specifieke cases naar voren te brengen?

Ja, absoluut. Het is ook de bedoeling in mijn geval, omdat het in de literatuur een vrij theoretisch onderwerp is. Case studies en *good practices* helpen te verduidelijken waarom bepaalde cases goed worden gevonden. Bijvoorbeeld in Sierra Leone zijn er totaal verschillende verhalen, hoe kan dat?

Ja, inderdaad een wereld van verschil.

In eerste instantie kijk ik nu naar de hoofdvraag of land grab onder voorwaarden acceptabel kan zijn. Maar eigenlijk moet ik de terminologie *land grab* al vervangen door *land deals*, want door *land grab* te zeggen impliceer je al het een en ander.

Een collega van me, Paul Burgers, is coördinator van het Agriculture beyond Food programma. Twee dagen per week doet hij dat, drie dagen per week heeft hij zijn eigen bedrijf in *carbon credits* in

Indonesië en daarin is land ook een belangrijke component. Hij werkt direct samen met de gemeenschappen in gebieden waar hij land heeft aangekocht. Misschien is het leuk om van hem wat meer praktische informatie te krijgen.

Ja, dat zou zeker handig zijn.

Dan heb ik denk ik alles wel behandeld wat ik wilde behandelen, dat je al mijn vragen wel beantwoord hebt en nog veel meer informatie hebt gegeven. Prima, dan sluit ik het bij dezen af.

Bijlage 2 – Transcript interview Ben White (ISS)

Wat vindt u van *food sovereignty* als alternatief voor land deals?

Voedselsoevereiniteit is iets anders dan *subsistence agriculture*, maar wat *food sovereignty* precies is, is niet helemaal duidelijk. Kan een boer die tabak verbouwd ook bijdragen aan voedselsoevereiniteit? Het idee dat iedereen recht heeft op genoeg voedsel van goede kwaliteit en te weten waar zijn voedsel vandaan komt, daar ben ik het helemaal mee eens.

Het eerste waar ik naar kijk is de huidige situatie van land deals.

Land deals zijn niet alleen transnationaal, maar ook nationaal he?

Dat klopt, ik heb dat artikel van Borras en Franco gelezen waarin ze alle *land use changes* uiteenzetten. Het blijkt dat ongeveer een derde daarvan nationaal is.

Ik doe al bijna veertig jaar onderzoek in Indonesië, daar zijn zoveel rijke families, die via hun conglomeraten met veel geweld grond opkopen. Ze hebben veel connecties met de overheid, en vaak is het nog slechter dan wat multinationals doen.

Gaat het hierbij dan ook om zogenaamde '*marginal lands*', 'lege' landen?

Indonesië heeft een bepaalde geschiedenis wat betreft landrechten. In 1870 werd een koloniale agrarische wet gemaakt, waarin stond dat alle grond die als bos werd geregistreerd eigendom van de staat is. In al die bossen wonen wel mensen, die zelf een ingewikkeld systeem hebben van gewoonterecht, maar die rechten hebben geen betekenis in het formele rechtssysteem. Zeventig procent van Indonesië is *customary tenure* [gewoonterecht], die geclaimd wordt door het Ministry of Forestry. Formeel gesproken kan ik als 10.000 hectare wil om palmolie te laten groeien een deal maken met de nationale overheid. I don't even need to talk to the local people, because formally speaking they're not the owners of the land. The land grab itself is actually not one moment, but a process. A deal is made with the government, that is the Ministry, then with the local government, which marks the land which is leased to a company for thirty or fifty years. Then the company has to come in and bulldoze the houses of the local people. They need the security apparatus of the state to do it, that is the police and the army.

And they can claim that it is a legal process...

Yes, it's not illegal. That's why some people don't like to use the term "land grab", because it implies you're stealing something. In fact the term "land grabbing" was first used by Karl Marx.

Do you know the Journal of Peasant Studies?

I do, there are a few volumes dedicated to land grabbing.

There's one called "the new enclosures", in which we used a quote from Marx where he was using the term "land grab". It was about the development of capitalism in England, where the government declared that a lot of land where small farmers lived belonged to the government, so that the government could make deals with the local elites. They put fences around the land to create enclosures. Marx called that a land grab.

It's interesting that right from the start the term land grab is opposed to capitalism. Even to this day it is used by advocates of alternatives to the current capitalist development system.

Yes, but even if you think that there is no alternative to capitalist agriculture to feed the world, it doesn't mean that capital necessarily has to own the land. In his articles Olivier de Schutter always makes the point that land deals actually involve handing over land rights from local people to a corporation. This should be the last and least desirable option, only if there is no other way to bring development to a region. But there are many other ways of development in which communities can keep control over their land. If you keep control over the land it means that you keep some control over the activities of the corporation. If they have badly theoretically you can go to court to stop their activities.

Basically leasing or selling your land means giving away a part of your power in the power relation with companies. But if I understand it correctly even De Schutter think that these types of land deals can be acceptable as a last resort.

Well, he is a United Nations person, so he has to talk like the United Nations. He is the one person within that whole system who is still trying to say what he thinks. In the UN you can't condemn capitalism. If you look at the World Trade Organization, another arm of the UN, they say that there should be no international barriers to the sale and purchase of anything, including land.

So they advocate a completely liberal capitalist view on land.

Yes, take for example the Netherlands. There is no prohibition on foreigners owning land here. There is no maximum are of land that corporations are allowed to buy. In theory one corporation could buy all agricultural land in Holland.

What do you think of this approach by the WTO? Would it inevitably lead to a lot of problems such as dispossession, enclosures, etcetera?

Yes, of course. But many people would say that it's the only way, because they think that it is impossible for small farmers to feed the world, provide fiber, fuel. It depends on what your position on small farmerism is.

What would be the ideal way of using or transforming the global development system?

I recently wrote something called “does Indonesia need corporate farming?” In this article I ask exactly the same question, because in Indonesia there are a lot of technocrats. They are more or less giving up on small farmers, and Indonesia is importing rice again. They have plans to make huge food estates in Papua and Kalimantan. The Dutch tried to make food estates in the 1970s, the government tried to make food estates in the last years of the Suharto regime in the nineties. They all failed.

Why did they fail?

Actually food production is most suited to small scale. If you read debates in agrarian studies, there’s been a huge debate about the relationship between farm size and productivity. John Stuart Mill first noticed in the 1800s in Ireland that small scale food production is more production, and he used this give rights to smallholders, because they got higher yields per hectare. It’s more or less true, not always though. In theory small holders are capable of producing enough. IAASTD, which is a whole bunch of scientists from all over the world, say that the current form of large scale industrial agriculture is not sustainable, because it’s very energy inefficient and water inefficient. Small scale agriculture can be more environmentally sustainable.

But I think you have to be careful in comparing this. I can imagine a large scale farm unit, which is very sustainable, where the workers are very happy, etcetera. I just don’t think a capitalist corporation will ever do that.

Ideally you would combine the two, right? Economies of scale and sustainable production.

Do you think there are realistic ways in which we can create groups of farmers who together own a large scale plantation?

In the article I mentioned, there is a plantation, which is owned by the workers. In the 1950s they started a cooperative, which exports first quality rubber sheets to Singapore. They pay all there workers more than minimum wage, they have health insurance, and they build schools. Also everybody has a share in the rubber plantation; every household has a plot of land for growing their own food to eat or for sale, so they combine commercial cultivation and subsistence farming. It’s a good example of what it can be like, but there’s only one in Indonesia.

If there’s only one, what is it that is holding back these kinds of initiatives?

I think you need to be careful with the economies of scale, because the economies of scale don’t actually happen in the fields on the farm. They happen in the upstream and downstream activities, for example the generation of knowledge, technology and techniques for farming. The provision of the inputs, fertilizers and so on, they get cheaper if you buy them in large quantities. On the downstream side you find processing, marketing etcetera. Small scale farmers need to be connected to some larger unit to capture the upstream and downstream economies of scale. In cooperatives they also own some of the up- and downstream activities, so also capture the added value.

Then why aren't there more of this kind of cooperative in Indonesia?

The problem is that cooperatives have a very bad reputation in many parts of the world, because of government interference. Governments try to control them, for example in many African countries, to get food from the rural areas at low prices to feed the urban population. In Indonesia cooperatives were very corrupt. In the nineties we wrote about small dairy farmers, who were in a cooperative. They owned only a couple of cows, so they had to be a member of a cooperative, they had to sell their milk to the cooperative, but the cooperative was playing all sorts of tricks. They would test your milk and say that it's contaminated, so you could sell it only at a low price. The cooperative would then sell it for the normal price to outsiders. You were also supposed to buy your inputs from the cooperative, which should provide them below the market price, but they provide them more expensive.

Would there be binding contracts that would say that people had to do this?

Yes, they were functioning as a monopoly. If you objected to it or sold your milk to outsiders, people would knock on your door in the middle of the night. It became a sort of predatory organization. Local government officials got themselves or friends elected to be the cooperative officials, the book keeping wasn't transparent. The idea of the cooperative as an enterprise that is owned and operated by its members disappears.

So there's only one good example of this in Indonesia?

There may be more. What's happening now is that a lot of members of peasant movement are forming cooperatives, but they just don't call it a cooperative, because then you come under the cooperative law and so on. They form associations, but they're doing the same thing.

Dutch agriculture is one of the most efficient in the world and this tiny country is the second biggest exporter in the world, which is amazing. It's all family farms basically, but highly mechanized. They're hooked up to these massive cooperatives for the upstream and downstream economies of scale.

It shows that keeping the farm operation at a relatively small scale is not inefficient.

But you need to keep it to food, are you interested in gender as well?

Well, for this particular thesis I'm not interested in gender, but in general I am.

We just wrote something on gender issues and food sovereignty. We took five or six cases from Africa and Asia to see what happens to women's involvement in and control over food when corporate agriculture comes in. I will also send you that if you like.

Yes absolutely. Perhaps I could use it somehow. I'm definitely interested in that.

Back to the current situation. There are certain win-win situations, depending on how you at it. I did an interview with someone from LANDac, who mentioned Sierra Leone as a win-win situation. What do you think of that? Is it a win-win situation that was created there?

In this article about gender Sierra Leone is one of the cases, and it didn't work out so well for women. Did anyone mention the articles by Lorenzo Cotula to you?

Yes, I have read a few of those.

--- Break ---

White: Things like oil palm, they employ so few people there. There are millions of people employed in small scale farming. If they all get pushed out, where should they go to?

To the city, I reckon.

But what's there in the city for them? The classic model says agriculture modernizes, technologies are introduced, people have to leave the land and start working in factories. Or if they have some education they can work in banks and post offices. All those jobs are also disappearing, because of investments. In the Third World there are industries such as garment factories, that are still labor intensive. But they can make shirts with robots nowadays, and it's coming sooner or later.

But that's a very capital intensive way of industry, so I can imagine that in development countries this will be a very long process.

I'm doing research about food security with an Indonesian NGO in twelve rice producing villages. In October I went to one of those villages in South Sulawesi, where the main activity is rice production. Ten or twenty years ago men would be hired to plow the land with buffaloes, now it's all tractors. Women used to plant by hand in rows, which is now done with a machine.

This basically means that because of the more modern technology less people are needed to work the land.

Yes. The only thing that is still labor intensive is harvesting the rice. Young men and women like to do it. They go there in trucks with thirty or fifty people, harvest all day with a sickle, and it's a way for them to get to know each other. And they earn quite good money, about 3 or 4 euros a day, which is not a bad wage for them. There is no labor shortage of people wanting to do this work, but the five people in the village have bought combine harvesters, which cost about as much as a BMW. It's a big investment of about 200.000 euros. One combine harvester only needs 3 or 4 people to operate it, replacing between 50 and 100 people.

So, in the very long run it does pay off economically speaking?

Yes and the government subsidizes it. They say farmers should have access to modern technology. About one eighth of the total amount of rice that was harvested would end up in the pockets of these

harvest workers in the form of wages. Now that one eighth goes into the pockets of these five combine harvester owners, and the few people to operate them. The part of the value added coming from harvesting is shifted from one social group, which are relatively poor, to smaller group of very rich people.

Does this also mean that the food prices rise, because perhaps they produce for the world market?

With a crop like rice I don't think so. Indonesia is actually importing rice now. When I first went to Indonesia in the early 1970s it was the world's biggest rice importer. They were buying approximately one third of all the rice in the world market, which is a very dangerous position. There isn't a lot of rice in the world market if you compare it to wheat for example. The dictator Suharto realized that this could not continue, it was politically also very dangerous, because of the risk of food riots in the cities. So he pushed the Green Revolution in rice cultivation in 70s and 80s. In 1984 the country was self-sufficient and even exported a little bit. In normal years they were not importing or only a little. Then in the end of his time in the late 90s they started importing rice again, and nowadays there are a chronic importer again. Last year they were the world's second biggest importer after Nigeria.

How come that there is such a huge difference in ten or twenty years' time?

One thing is that the government has completely lost interest in supporting food production. They are just crazily opening up more and more land to make Indonesia the biggest palm oil exporter.

Does that also mean that the plots of land that were used for rice production are now being used for oil palm?

No, but where they could have been developing food production they are developing oil palm. Rice land is more threatened by urban expansion, land for industry et cetera.

So urbanization reduces the food security of the entire populace. Could you put it that way?

Well, in a way. It's not only the urban population but also many in the rural population that are net food buyers. Even small farmers produce part of what they need, but they need to earn money outside the farm to meet the rest of their food needs. The majority of the population is in a situation where they are dependent on the market for some or all of their food.

And this poses a very real and growing problem in Indonesia, I suppose?

Yes. Actually as the urban population grows, it means an opportunity for farmers, because the market for all kinds of agricultural products is growing. As the middle class grows, so does the market for higher quality food, such as eggs, meat and fruits. The strange thing is that if you walk into a supermarket you see oranges from Pakistan, apples from China, avocados from Zimbabwe. It's crazy, because of these things can be grown in Indonesia. It makes you wonder why all of that is happening. A lot of people say

it is this way because there are so many mafia's in Indonesia. There are so many predators on the way from the farm to the supermarket that capture some of the value added. It's actually cheaper to import, because all you encounter then is some corruption in the harbor, and then it goes straight into the supermarket. It's weird.

So this corruption is prohibiting further development?

Oh, yes. The local governments are trying to increase wages, but then the employers in the export industries complain, because they cannot compete with Vietnam, China and so on. When you ask them what makes their costs so high, they will say that 12% of their costs is wages, but 20% is payments to government officials and other to be allowed to keep doing what they are doing. Corruption makes everything expensive.

It would be rather difficult to combat this, I suppose. You would need an uprising of the population and put pressure on the national government to change things.

It's strange, because they have a national anticorruption commission, which is very powerful. Every day some high official is arrested. They even get sentenced to jail, but you see them in the newspapers smiling. They are not even ashamed of such huge theft of resources that should go to the people. It's as if they expect you to do it when you're in such a position. They get sentenced to jail for 5 years, which becomes 3 years. Even the son of Suharto was officially in jail, but he was never actually there. Because he had money he had ways to get to Malaysia. Even if they stay in jail they are allowed to furnish their jail as an apartment and live a very easy life. The government never manages to get all the money back, so their kids can continue studying in the US, etcetera.

It's very hard to change it then.

Coming back to food, I've been reading about food sovereignty, and I am trying to think of ways to put this into practice. One of the things they say is they need the state to intervene in the market. The state is basically seen as the only power against companies. Don't you think this is very hard to achieve, because for example governments usually change every four years? Also companies will have political influence on the government.

Actually the dividing line between the public and private sector is not very clear. There is a huge twilight zone in between. Company officials can exercise power over government officials through corruption and government officials often have a stake in these companies. So you can't really talk about the state versus capital, because there's a whole area where they are all the same.

So individuals that are high up in the government play a dual role?

Yes. The state should make regulations and enforce them to protect people from excessive behavior by companies. The law should ensure human rights, so generally protect them from the state, because human rights are usually about what the state is and is not allowed to do to the people. But none of

these things work very well.

So even though food sovereignty sounds like an ideal alternative it is very hard to actually achieve?

I still don't really know what it is actually. You should not be afraid of criticizing the idea itself. It is very hard to pin it down scientifically, so that it can be used for research and policy.

It's more of a rhetoric for activism. That's what makes it hard to study, because it is not a clearly defined alternative.

Yes. Did you read the papers of the conference in Yale?

I have read a couple of them.

Henry Bernstein wrote a paper which is very critical of the concept of food sovereignty.

I haven't read the one by Bernstein. One was by Akram-Lodhi, who mentioned certain things that are needed to bring about the change.

He has a new book about food. I have a PDF of it for you if you like.

That would be great. Many of the articles on food sovereignty seem unrealistic. They are very idealistic and against the current system, but they don't seem to have a specific alternative. They usually don't mention the concrete changes that we need to bring about food sovereignty.

Yes. For example Via Campesina have all these slogans about that small farmers can feed the world, but they really need to start figuring out how this can be done in practical terms. The fact is that small farmers have to be linked up to bigger scale enterprises to capture the economies of scale. They keep on saying that we don't need agro industries, but actually they do. Maybe you don't need them to do the farming, but you need them for trade and transport.

Let's assume that the food sovereignty alternative is successful and land grabs hardly ever occur. How should countries such as the Gulf States secure their own food needs? They can't keep importing food, because that's what makes them vulnerable to food price crises.

The Gulf States tried to grow more of their own food by desalinating sea water and irrigating deserts, but it's very inefficient.

And very capital intensive.

The sudden rise in world food prices is thought to be one of the reasons why Gulf States got involved in land grabbing around 2008. All these countries that previously had no problems, because they just

bought food in the world market, suddenly got worried. They wanted to get a hold of some land, so we can ensure food supply. Then I think they discovered that it is not that easy, so they pulled out of a lot of deals. We had a big research on Gulf State investments in Indonesia and the Philippines. We had to change the project, because they pulled out of all of the deals.

How come that they pulled out?

They realized there would be a lot of conflict. One of the deals was about half a million hectares in Papua, where there was thought to be huge conflict, and the land was actually not suited for rice production. They realized it was going to be difficult, so the safest thing was to buy food with oil money.

Or look for land somewhere else, like in Sudan.

I think they buy a lot of land, but it's partly as a speculative investment. They own a lot of land in Australia, and half of London's real estate. That's just for speculation. That's why hedge funds and pension funds have started to get interested in land. They don't want to start farming, but in this world of recession it's a secure investment. The world population will grow; the demand for fuel, food and fiber will grow. So there will always be a market for agricultural products, which means farm land values will be stable or increasing. Land is a strange commodity, because you cannot export it.

Do you think land deals are the lesser evil for food importing countries? Do you think they should keep importing their food at the risk of not being able to feed their population?

They have to keep importing food. In an investment it's a Saudi company that gets the land, not the Saudi government. Whoever owns it, they still need to import the food. The question is whether it's safe to say that they don't need the companies to do the farming for them, but they just need to be sure they're able to buy food by make contracts with multinational food trading companies.

Is that the way to go for them? They have to weigh a couple of things, like ethical considerations, but also the risks and food security of your own population. Then is this the most pragmatic solution?

I think that if you have money it's never going to be very difficult to get a hold of sufficient food. There will always be a market for agricultural products. It can lead to ethical dilemmas. Strauss asked what happens when Saudi Arabia or China makes a land deal in Ethiopia for food production. In the contract of the deal it says they are allowed to export all the food they produce back home. There is massive famine in Ethiopia, people are starving, while trucks of food are being exported. The government says they need the food in Ethiopia, but in international law they would be wrong, because they signed a contract to export all of it.

And then what happens? They will be massive food riots I suppose.

Yes.

--- Break ---

White: One of the things I ask in this article whether Indonesia needs corporate farming is what Indonesia is doing by letting their land available for rice cultivation shrink, thereby becoming the biggest rice importer in the world. And what about this obsession with covering more and more land with this very low value export crop oil palm? Nobody gets rich from growing oil palm, except the ten oil palm “kings”. It provides neither a lot of employment, nor a lot of money, which are exactly the things the Indonesian economy needs right now to make poor people better off. Industrial mono crops play almost no role in this. Only the first processing is done in Indonesia, that is making crude palm oil out of nuts, but then it is exported. So all the extra value added by turning it into cooking oil, shampoo or fuel that happens in the First World.

Indonesia needs money circulating in their economy, but how should they bring that about?

One of things I would do is close the borders to food imports, and put more money into producing food locally. But you’re not allowed to that anymore. The problem is that with open borders you get a race to the bottom to see what can produce the cheapest, provide labor with the lowest wages and land with the lowest rent. That is dangerous.

And there is no viable option to escape that?

No, it’s ridiculous that a country like Indonesia is not able to produce enough food to feed its own population.

They have got plenty of land available for as far as I know. It’s bizarre when you come to think of it.

Yes, the world is a bizarre place these days. There is a rationality to capitalism, but it’s an irrational system from the point of view of functioning to provide the world with its needs.

Basically it provides what it has to provide in an efficient way, but it doesn’t always provide for all the needs of society.

Yes, that’s right. Agribusiness profits from food scarcity, because that’s what makes food prices rise. There should never be enough food in the world to feed everybody from the point of view of agribusiness. I can’t think of how you’re going to write about all of this in 6000 words. You’ll have to narrow it down.

Well, I’m collecting a lot of information in general about land grabbing and the global food system, and Indonesia in particular. Within that I’m going to selectively sort out what I will need and what not.

I’ve got four things here that I will send you, but there may be more about Indonesia that I can send.

I have read this article on [awasMIFEE](#). Do you happen to have more examples like that in Indonesia? Do you perhaps know of good practice examples of land deals, which may have led to win-win situations?

I will send you this article of Cotula in the IIED which looks at different business models, in which local communities link themselves to investor companies, which don't involve the takeover of land. They look at it in terms of ownership, decision making, how the risks are distributed and how the rewards are distributed. There are some very interesting examples where local people attracted investment but demanded to be in a joint venture, so that they would be part owner.

If you could send me that, it would be very interesting. I suppose you've answered all of my questions. Is there anything you wish to add, anything I should left out, should know or consider?

You might think about including this gender angle. In customary systems of land tenure women have some rights over land and its produce. They may or may not be dependent on men's rights. In Kalimantan both women and men have rights over land. When companies come in, they say "give us of the seven hectares of land which don't formally own, and we will give you back two hectares of land planted with oil palm and a land certificate of ownership." They do that and the five hectares become the plantation land that the company works with wage labor, the two hectares becomes a contract farmers plot. The land is registered in the name of the household head, the man. As ownership gets formalized it also becomes masculinized, and women lose all those rights. The women are still involved in all the work, but the one who collects the money is the male. A lot of that money never gets back to the households, because it is spent in café's where the men get drunk and there are women. That limits women's control over income. They also lose access to forest products and they end up buying food.

They may be the largest victims in this land grab process.

Yes. I will send you that anyway. If you have any other questions later just let me know.